

METKOVIĆ I DONJE PONERETA VLJE U HRVATSKOM NARODNOM PREPORODU

Jelavić, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:055232>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**METKOVIĆ I DONJE PONERETAVLJE U
HRVATSKOM NARODNOM PREPORODU**

MARIJA JELAVIĆ

Split, 2022.

Odsjek za povijest

Povijest/Filozofija

Predmet: Hrvatska povijest 19. stoljeća

**METKOVIĆ I DONJE PONERETA VLJE U
HRVATSKOM NARODNOM PREPORODU**

Mentor: prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Studentica: Marija Jelavić

Split, rujan 2022.

Zahvale

Zahvaljujem se svom mentoru prof. dr. sc. Marku Trogrliću na potpori u izradi diplomskog, a prethodno i moga završnoga rada. Njegova vjera u mene, ovaj rad i potpora ostavila je na mene dubok dojam.

Do ovog rada ne bi ni došlo da još odmalena nisam imala potporu svoje obitelji, a posebno roditelja koji su cijeli život radili i svojim rukama stvarali uvjete da moj život može biti bolji. Oni su Neretvani u svojoj suštini: tvrdoglavi, ponosni, radišni, strogi i puni ljubavi. Nadam se da sam Vas učinila ponosnima.

Mojim prijateljima, mojim suputnicima na ovom putu, hvala što su bili moj vjetar u leđa i što se nikada nisam osjetila sama. Nikoleti, Jeli i Gabrijeli, što su uz mene još od djetinjstva. Gabi, zato što je moj najvjerniji prijatelj i kritičar. Mirku, zato što bez njega moj Split ne bi bio moj Split. Na kraju mojoj domskoj obitelji, ljudima s kojima sam provela najljepše godine svoga studiranja i s kojima sam oblikovala uspomene za čitav život. Oni su moja nagrada veća čak i od ove diplome. Među mnogobrojnim moram istaknuti one srcu najbliže: Leonu, Klaru, Ivanu i Nikolinu. Tisuću puta vam hvala. Ovaj rad je moj koliko i vaš.

Naposljetku i ono najbitnije, hvala dragom Bogu koji je moja sigurna luka i koji me na mom putu čuva i pazi.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. NARODNI PREPOROD U DALMACIJI	3
2.1. Teritorij i uprava.....	3
2.2. Političko stanje	4
2.2.1. <i>Predpreporodno razdoblje</i>	5
2.2.2. <i>Preporodno razdoblje</i>	6
2.3. Ekonomske prilike.....	7
3. NERETVA: UPRAVA, TERITORIJ I STANOVNIŠTVO	10
3.1. Teritorij i uprava.....	11
3.2. Stanovništvo Donjeg Poneretvalja	12
4. NERETVA I NARODNI PREPOROD: POLITIČKA BORBA	16
4.1. Problemi Neretvana tijekom Narodnog preporoda	16
4.2. Politička borba narodnjaka i autonomaša u neretvanskim općinama	16
4.2.1. <i>Neretvani i narodnjačka misao (1840.-1860.)</i>	16
4.2.2. <i>Izbori za Dalmatinski Sabor 1861.-1870.</i>	19
4.2.3. <i>Općinski izbori (1865.-1874.)</i>	23
4.2.4. <i>Kralj u Dalmaciji!</i>	30
5. NERETVA I NARODNI PREPOROD: KULTURA I PROSVJETA	33
5.1. Narodna čitaonica u Metkoviću: Don Mijo i Neretvani.....	33
5.2. Razvoj školstva	36
5.2.1. <i>Predpreporodno razdoblje</i>	36
5.2.2. <i>Preporodno razdoblje</i>	39
6. NERETVA I NARODNI PREPOROD: GOSPODARSKI RAZVOJ	42

6.1. Borba za rješavanje neretvanskih poslova	42
6.1.1. <i>Isušivanje neretvanske močvare, širenje plovnog kanala i njegovo održavanje</i>	44
6.1.2. <i>Gradnja cesta i željeznice</i>	46
6.2. Luka u Metkoviću	47
6. ZAKLJUČAK	49
7. POPIS LITERATURE	50
<i>SAŽETAK</i>	54
<i>SUMMARY</i>	55

1. UVOD

Promjene koje su se tijekom prve polovice 19. stoljeća počele događati na teritorijama država u Zapadnoj i Srednjoj Europi uskoro će svoj odjek imati i u Hrvatskoj. „Stoljeće revolucija“, „stoljeće naroda“ oblikovat će europski duh, društvo i kulturu. Donijet će promjene koje će se najviše osjetiti u stvaranju onoga što danas poznajemo pod terminom „moderne nacije“. Hrvatski nacionalni identitet i njen preporodni pokret razvijat će se u teritorijalnom opsegu Habsburške Monarhije. Naime, nakon kraja napoleonskih ratova, a formalno nakon Berlinskog kongresa 1815., čitav teritorij Trojedine kraljevine naći će se u rukama habsburškog vladara. Tako će se Hrvati s južne i oni sa sjeverne strane Velebita nakon stoljeća razdvojenosti barem formalno naći pod istom vladarskom krunom.¹ Ipak, zajednički vladar neće donijeti i upravno-administrativno ujedinjenje Dalmacije i Istre s Banskom Hrvatskom i Slavonijom. Teritorij Trojedine kraljevine tako će biti rastrgan na dva dijela u kojem će Dalmacija i Istra biti pod upravom austrijskog dijela Monarhije dok će stanovništvo Banske Hrvatske i Slavonije svoje bolje sutra morati tražiti pod Ugarskom upravom.²

Upravo teritorijalna razdvojenost dalmatinskih Hrvata od njihove „prekovelebitske braće“³ bit će jedan od osnovnih problema Hrvatskog narodnog preporoda, a posebno preporodne struje u Dalmaciji. Narod u Dalmaciji okupljen oko velikih narodnih otaca kao što su bili Mihovil Pavlinović, Natko Nodilo, Miho Klaić i drugi, razvijat će svoju nacionalnu svijest, jezičnu pripadnost i kulturu. Ova skupina činit će tzv. Narodnu stranku u Dalmaciji, a njene pripadnike kasnije pamtit će kao narodnjake⁴. Program Narodne stranke, u najkraćim crtama, vidljiv je u prvom broju najvažnije narodnjačke tiskovine u Dalmaciji po imenu „Il Nazionale“ ili kasnije „Narodni list“: ⁵ Program je iznosio izričit zahtjev za nacionalnu i političku slobodu u Dalmaciji, ali njen središnji dio zauzimaju dva najbitnija pitanja: sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom i Slavonijom te pitanje hrvatskoga jezika. Ova dva pitanja ostat će u središtu

¹ Stančić, Nikša. "Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja." *Cris*, vol. 10, br. 1, 2008, str. 6-17.

² Isto.

³ Narodni list 1869., br. 8.

⁴ Novak, Grga. "Narodni preporod u Dalmaciji." *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str 77-87.

⁵ Narodni list 1862, br.1.

narodnjačke djelatnosti u Dalmaciji kroz cijelo 19. stoljeće.⁶ Druga struja političkog i društvenog života u Dalmaciji bila je ona Autonomne stranke odnosno skupine koja će biti poznatija kao autonomaši. Autonomaši predvođeni Antonijom Bajamonitom, Luigiom Lapennom, Franom Borelliom i drugima postat će “kamen u cipeli narodnjačke borbe”. Pripadnici autonomaša u svojim će rukama sve do 60-ih godina 19. stoljeća imati najvažnije političke i društvene pozicije dalmatinskih općina, gradova, kotara. Oni će, svojim većim dijelom, biti strogi protivnici narodnjačke politike sjedinjenja Trojedine kraljevine, a svoju kulturnu i jezičnu osobnost vezat će uz talijanski jezik i kulturu koja je stoljećima utjecala na oblikovanje dalmatinske kulture, obrazovanje i jezik.⁷

Čitava Dalmacija će tako u drugoj polovici 19. stoljeća biti obojana borbom autonomaša i narodnjaka, što na kulturnom, što na političkom planu. Ova borba svoj odjek imat će i u neretvanskom kraju. Neretvani predvođeni svojim najznačajnim središtima, Metkovićem i Opuzenom, uključit će se u borbu za narodni boljitak.⁸ U Dolini ribara, poljoprivednika, trupa i lađa razvijat će se hrvatska misao, među šašom, poplavama i siromaštvom, Neretvani će pokušati pronaći svoje mjesto pod hrvatskim suncem. Zajedno sa svojom braćom Dalmatincima, a posebno s onima iz Vrgoračkog i Makarskog kraja, tražit će bolje sutra u kulturnom i političkom smislu, ali i ekonomskom i gospodarskom razvoju za sebe i svoje potomke.⁹

⁶ Narodni list 1862, br.1.

⁷ Novak, Grga. “Narodni preporod u Dalmaciji.” *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str 77-87.

⁸ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str. 401.

⁹ Isto.

2. NARODNI PREPOROD U DALMACIJI

2.1. Teritorij i uprava

Devetnaesto stoljeće u Dalmaciju unijelo je buru promjena što na političkom, što na kulturnom, društvenom i ekonomskom planu. Najveća promjena prvenstveno dogodila se u smjenama vlasti; tako je Dalmacija od 1797. godine do 1815. godine dočekala izmjenu čak njih tri. U manje od 20 godina Dalmacijom je vladao mletački dužd, zatim kratkotrajno habsburški car, potom veliki Napoleon Bonaparte. Naposljetku Dalmacija konačno nakon Berlinskog kongresa pada u ruke habsburškog vladara. Nemoguće se stoga ne zapitati nakon svih tih promjena vlasti kakva je to pokrajina zapravo bila i prvenstveno koje su to njene granice?¹⁰ Habsburška Dalmacija tako će obuhvaćati bivše mletačke pokrajine tzv. Mletačku Dalmaciju (teritorij od Novigradskog mora do Neretve s otocima) i tzv. Mletačku Albaniju (područje oko Boke kotorske) te Dubrovačku Republiku, a ukupna površina teritorija obuhvaćala je 12.840km².

Potreba za upravnom organizacijom novostečene pokrajine vidjela se već na početku 1815. godine tako da su krenuli radovi prema stvaranju nove uprave koja će poslužiti za ostvarivanje prvenstveno austrijskih ciljeva u Dalmaciji te održavanju mira i poretka¹¹. U periodu od 1815. do 1862. godine u tzv. predustavnom razdoblju, upravo politički sistem svoj centar imao je u Zadru, koji je upravni centar Dalmacije još iz mletačkih vremena. Vlast u pokrajini bit će u rukama vjernih austrijskih časnika koji će u svojoj osobi imati sjedinjenu civilnu i vojnu vlast, a uz namjesnika pokrajine u Zadru je stolovala i tzv. Vlada za Dalmaciju koja će se od 1852. godine nazivati Namjesništvom.¹² Pokrajina je bila podijeljena na 5 okruga: Zadar, Split, Makarska, Dubrovnik i Kotor s tim da će se makarsko okružje vrlo brzo pripojiti splitskom. Okružja su se zatim dijelila na manje administrativne jedinice kotareve (preture), a zatim na općine, a onda na samom poslijetku, na mjesta ili sela. Kotarske preture nisu ništa drugo nego političko-upravne jedinice u kojima je politička vlast sjedinjena s onom sudskom. U pitanjima uprave preture su bile podređene okrugu, a preko okružnih poglavarstva samoj vladi u Zadru. Na drugu stranu u pitanjima sudstva ove preture podložne su nekom od okružnih sudova prve molbe koji su se

¹⁰ Foretić, Dinko. „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u Drugoj polovini XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata“. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str. 9-46.

¹¹ Isto.

¹² Foretić, Dinko. „Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1856.-1900.)“. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1869. 87.-191.

nalazili u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru.¹³ Ovakav sustav održat će se više manje netaknut sve do druge polovice 60-ih godina kada dolazi do odvajanja upravne i sudske vlasti u kotarevima. Tako su formirani novi politički kotarevi u pojedinim mjestima poput Benkovca, Dubrovnika i Imotskog. Nešto kasnije stvorit će se dodatna dva u Metkoviću (prije 1885.) i na otoku Braču.¹⁴

Habsburška vlast će se u svom upravno-sudskom aparatu najviše koristiti stranim činovnicima i upravo će oni biti produžena ruka bečkog dvora u Dalmaciji. Ovi činovnici obrazovani su na talijanskim i austrijskim učilištima te su govorili većinski talijanskim, a neki njemačkim jezikom. Tako će već 1816. godine talijanski jezik postati službeni jezik dalmatinske administracije.¹⁵ Ovi činovnici činit će sve do 60-ih godina vrh dalmatinske politike, u njihovim rukama biti će zakonska, sudska, ali i obrazovna snaga Dalmacije. Utopljen među talijanskim i njemačkim jezikom hrvatski jezik tražit će svoje mjesto pod suncem, tražit će da se čuje kako bi se tako lakše riješili: *”jarama birokratičko-talijanskog, koji sapinje i obustavlja sav narodni razvitak.”*¹⁶ Upravo iz antagonizama između naroda i činovništva, između talijanštine i hrvatstva, između kape i klobuka¹⁷, rodit će se Narodni preporod u Dalmaciji.¹⁸

2.2. Političko stanje

Teško je definirati koji je to točno događaj bio za kojeg možemo zasigurno reći: “evo baš u ovom trenutku počeo je preporod u Dalmaciji...na obljetnicu tog i tog događaja slavit ćemo početak ponarođenja Dalmacije.” Razvoj narodnog pokreta stoga nije vezan uz samo jednu osobu ili jedan događaj, on u sebi okuplja niz različitih povijesno-društveno-političko-kulturnih događaja koji su obilježili Dalmaciju tog vremena.¹⁹ Neosporno je da je sami preporod najpoznatiji po političkoj, ali i kulturnoj borbi između, već spomenute dvije grupe: autonomaša i narodnjaka.

¹³ Trogrlić, Marko, Šetić, Nevio. *Hrvatska povijest u 19. stoljeću: Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb, 2015. str.34.

¹⁴ Foretić, Dinko. „Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1856.-1900).“ *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1869. 87.-191.

¹⁵ Foretić, Dinko. „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u Drugoj polovini XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata“ *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str. 9-46.

¹⁶ Narodne novine 1869., br. 11.

¹⁷ Kapu je tradicionalno nosilo stanovništvo dalmatinskih sela tako da ona u ovom slučaju predstavlja ono „hrvatsko“, nasuprot klobuku kojeg su nosili građani tako je klobuk postao simob „talijanštine“.

¹⁸ Trogrlić, Marko, Šetić, Nevio. *Hrvatska povijest u 19. stoljeću: Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb, 2015. str.34.

¹⁹ Novak, Grga. “Narodni preporod u Dalmaciji.” *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str 77-87.

Razvoj ove borbe najbolje se da pratiti kroz razvoj samog Preporoda tako da ga možemo podijeliti u dvije faze:

A) Predpreporodno dobra

B) Preporodno doba²⁰

2.2.1. Predpreporodno razdoblje

Uzburkale vijesti o buđenju nacionalnih svijesti diljem Europe, a naročito u Italiji uskoro će doći i do dalmatinskih gradova i sela. Pod ovim utjecajem će se polako početi buditi i utihnula hrvatska nacionalna svijest. U trenutku kada je većina hrvatskih intelektualaca nesvjesna vlastitog jezika, podrijetla i kulture bila je potrebna neka iskra koja bi zapalila uspavane hrvatske sinove i kćeri. Možda tu iskru treba potražiti u tiskanju prvog časopisa na hrvatskom jeziku. Naime, 1844. Splitsanin sa zadarskom adresom doktor Antun Kuzmanić pokrenuo je „Zoru dalmatinsku“.²¹ Zora dalmatinska tako će za cilj imati u prvu ruku prikazati hrvatskim intelektualcima da se može (i treba) prikladno izražavati na hrvatskom jeziku ma koliko god: *“neki pripovidaju da je prost jezik kukavan i pokvaren, te od milinja ga popravljaju i bogate udarajuc nanj svakojaku spravu.”*²² Ipak, pozivi Zore dalmatinske za poštivanjem i većom upotrebom hrvatskog jezika neće tek tako uroditi plodom. Dalmatinskim intelektualcima zadojenim talijanskim i austrijskim obrazovanjem hrvatski jezik i kultura bit će strano tijelo, a puno draže će im biti održavanje svojih položaja na vrhovima obrazovnih, kulturnih i političkih funkcija. „Prekovelebitski Hrvati“ zazivali su svoju braću da se ujedine, da iskoriste ustav za nacionalna pitanja prvenstveno oko ujedinjenja s Banskom Hrvatskom i Slavonijom, ali njihovi pozivi bili su uzaludni.²³ Ipak, temelji za borbu za sjedinjenje i hrvatski jezik postavljeni su, a svoje nositelje pronaći će tada u, još studentima i srednjoškolicima organizacije „Ne boj se“. „Ne boj se“ je bila prva politička organizacija koja je za svrhu imala promicanja narodne kulturne i jezika te borbu za sjedinjenje s Banskom Hrvatskom i Slavonijom. U toj organizaciji djelovali su budući nositelji preporodnog duha poput Mihovila

²⁰Novak, Grga. “Narodni preporod u Dalmaciji.” *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str 77-87.

²¹Isto.

²²Zora dalmatinska 1844., broj 1.

²³Novak, Grga. “Narodni preporod u Dalmaciji.” *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str 77-87.

Pavlinovića, Natka Nodila, Luke Botića i drugih. Taman kada se činilo da će na krilima mladosti plamen narodnog preporoda obuhvatiti čitavu Dalmaciju, dogodilo se ukidanje ustava i uvođenje apsolutizma.²⁴ Tijekom apsolutizma svako političko djelovanje bilo je obustavljeno, a ponarođenje dalmatinskih gradova i sela trebalo je pričekati neko bolje vrijeme.²⁵

2.2.2. *Preporodno razdoblje*

Zahvaljujući Listopadskoj diplomi iz 1860. godine i Veljačkom patentu iz 1861. godine u čitavoj Monarhiji ukinut je apsolutizam. Krahom apsolutizma dolazi do obnove političkih prava u čitavoj Monarhiji pa tako i u Dalmaciji. Prema ovim novim političkim aktovima, Monarhija se sastojala od povijesnih kraljevina i zemalja od kojih je svaka imala svoj zemaljski sabor, a svaka ta zemlja/kraljevina zastupljena je u Carevinskom vijeću koje se sastojalo od delegata odabranih upravo pod tim zemaljskim saborima.²⁶ U Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji, ali i u djelu narodnjački nastrojenog dalmatinskog stanovništva novi ustavni poredak unio je nadu u ponovno sjedinjenje Trojedine kraljevine. Ipak, bečki dvor nije imao takve planove za Dalmaciju. Doduše, bečka diplomacija odigrala je tu ključnu ulogu ne izričući direktno „ne“ pobornicima ujedinjenja. Naime, pitanje sjedinjenja ostavljeno je otvoreno do onoga trenutka u kojem se ne srede međusobni odnosi Hrvatske s Ugarskom, a tek onda s Dalmacijom.²⁷ Na drugu stranu, bečki dvor napravio je sve što je bilo moguće da do sjedinjenja ne dođe. Pomoć u svom naumu imao je u osobama kao što su splitski gradonačelnik Bajamonti, dalmatinski namjesnik Mamula i mnogi drugi koji su pripadali protivnicima sjedinjenja tzv. autonomašima. Bajamonti se kao teški protivnik sjedinjenja zalagao da se o tom pitanju odlučuje na Dalmatinskom saboru. U tu svrhu lobirao je među brojnim općinama širom Dalmacije da se izjasne protiv sjedinjenja, utjecao da mnogobrojne općine poput Imotskog, Omiša, Visa, Komiže i mnogih drugih pristanu uz njegova zahtjevanja. Upravo politika pristika, prijatnji i oslanjanja na činovnički aparat bit će put kojeg će slijediti autonomaši na svim izborima u narednim desetljećima.²⁸

²⁴ Kečkemet, Duško. *Vid Morpurgo i Narodni preporod u Splitu*. Split, 1963. str. 12.

²⁵ Novak, Grga. "Narodni preporod u Dalmaciji." *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str. 77-87.

²⁶ Isto.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

U veljači 1861. godine bečka vlada prihvatila je novi „Zemaljski rad za Kraljevinu Dalmaciju“ i „Izborni red za zemaljski sabor Kraljevine Dalmacije“. U ovom trenutku započinje duga i iscrpna borba narodnjaka i autonomaša za prevlast u Dalmatinskom saboru i općinama diljem Dalmacije.²⁹ Poslanici koji su trebali biti birani u Sabor s njegovim sjedištem u Zadru na način da se biralo zastupnike u 21 izbornoj kuriji koje su davali veleposjedi, gradovi i trgovačke komore dok se 20 mandata dodjeljivalo u seoskim općinama.³⁰ Nije teško primjetiti kako je bečka vlada ovim izbornim zakonom favorizirala tzv. gornje slojeve stanovništva koji su prvenstveno bili autonomaške orijentacije. Zato i ne začuđuje da su autonomaši uspjeli osvojiti većinu izbornih glasova. Ipak, bit će to samo početak izborne borbe, a autonomaška zvijezda na političkom polju postupno će gubiti svoj sjaj.³¹ Narodnjacima su prvi izbori za Sabor bili odlična lekcija u kojoj su naučili tko su im neprijatelji, kojim sredstvima raspolažu, ali i što su im slabe strane.³² U narednih 10-ak godina narodnjača zvijezda sve će jače i sjajnije sjajiti na dalmatinskom političkom nebu. Uskoro će općina po općina padati u ruke narodnjaka, a sve će to kulminirati na izborima 1870. kada narodnjaci osvajaju premoćnu pobjedu.³³

2.3. Ekonomske prilike

Preko 80% stanovnika Dalmacije u 19. stoljeću baviti će se poljoprivednom proizvodnjom koja je glavna grana privrede za dalmatinsko stanovništvo. Poljoprivedna proizvodnja većim svojim dijelom je tehnički zaostala, nerazvijena i nepridonosna. Uz poljoprivednu proizvodnju usko je vezano stočarstvo. Nakon ove dvije grane u jako malim postocima sljeduju pomorstvo i ribarstvo, a onda zatim tek obrt i trgovina.³⁴ Dalmacija će tako biti jedna od najnerazvijenih zemalja habsburške krune, a bečka vlada će napraviti veoma malo koraka u smjeru promjene takvog stanja. Ne čudi onda ni ogorčenost habsburškim stavom prema Dalmaciji u izvještaju u jednog dopisnika *Il Nazionala*: “*Dalmacija je slabo poznata zemlja u Carstvu, pa otuda i malo*

²⁹ Novak, Grga. “Narodni preporod u Dalmaciji.” *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str. 77-87.

³⁰ Trogrlić, Marko, Šetić, Nevio. *Hrvatska povijest u 19. stoljeću: Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb, 2015. str. 48.-49.

³¹ Novak, Grga. “Narodni preporod u Dalmaciji.” *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str. 77-87.

³² Foretić, Dinko. “Izbori za Sabor Dalmacije 1870.” *Dalmacija 1870*. Zadar, 1972. str. 125.-147.

³³ Isto.

³⁴ Zelić-Bučan, Benedikta. „Ekonomska osnova političkog programa narodne stranke u Dalmaciji.“ *Dalmacija 1870*. Zagreb, 1969. str. 37.-55.

važna za obrazovani svijet glavnog grada. Bečke novine će vam ponekad pričati o hrabrim dalmatinskim mornarima i o nekom gradu Splitu.....ali kada bi htiele ići dalje i stvarno se osvrnuti na naše uvjete života, ona će praviti pretpostavke kakve i mi vršimo o japanskom daimu...Oni vjerojatno bolje poznaju svoje nasljednike na zapadu SAD nego nas Dalmatince.“³⁵ Ili na još jednom mjestu: “Ono što je Italiji Sardinija, to je Austriji Dalmacija!“³⁶

Iako je Dalmacija zemlja s relativno malo obradive zemlje, zahvaljujući pretežno to svojom krškom fizionomijom, ipak se većina stanovnika Dalmacije bavila njome.³⁷ Razloge nerazvijenosti dalmatinske poljoprivrede, a i općenito gospodarstva narodnjaci su vidjeli prvenstveno u nebrizi države. Ipak s povijesnim odmakom možemo reći da to ipak nije tako. Recimo, sigurno je na neuspjeh dalmatinske privrede utjecala mala brojnost obradivih poljoprivrednih površina, uz to i već postojeće obradive površine dodatno su se usitnjavale, što je dovelo do toga da veliki zemljoposjednici ni ne žele ulagati u manje parcele pa tako ni u modernizaciju poljoprivrede. Nadalje, ostaci feudalnih odnosa od kmetstva preko kolonata još su vidljivi u Dalmaciji sve do kraja 19. stoljeća, ali i duže. Uz to dalmatinski seljak zemlju je obrađivao stihijski, bez nekog većeg plana sadnje te bez velike ekonomske računice koja bi mu možda mogla i pomoći u financijskom rastu.³⁸

Najvažnija poljoprivredna grana u Dalmaciji bilo je vinogradarstvo kojim se u drugoj polovici 19. stoljeća bavila većina stanovništva. Tako je pod vinovom lozom bilo preko osamdeset tisuća hektara obradivih površina, a ovom djelatnošću bavilo se oko sedamdeset tisuća dalmatinskih obitelji. Tako da su ove obitelji bile usmjerena na izvoz vina prvenstveno prema talijanskom, francuskom, a onda i tržištu u samoj Monarhiji.³⁹ Talijansko tržište otvorit će se dalmatinskom stanovništvu nakon pojave bolesti vinove loze poznatije kao lug ili pepeo, pa vodeći se onom starom narodnom mudrošću „dok ne kome ne smrkne, drugome ne svane“, započela je zlatno doba dalmatinske vinske konjunktore. Ipak, i ta vrata će se postupno početi zatvarati nakon obnove talijanskih vinograda sredinom 60-ih godina. Novo tržište za dalmatinsko vino nakon

³⁵ Narodni list 1865., br.1.

³⁶ Narodni list 1869., br. 43.

³⁷ Zelić- Bučan, Benedikta. „Ekonomska osnova političkog programa narodne stranke u Dalmaciji.“ *Dalmacija 1870*. Zagreb,1969. str.37.-55.

³⁸ Foretić, Dinko. „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u Drugoj polovini XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata“.
Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zagreb,1969. str. 9-46.

³⁹ Isto.

pojave nove bolesti vinove loze tzv. filoksere 1868. godine bit će ono francusko, ali ni ta sreća neće biti dugog vijeka. Kao i francuski i talijanski vinogradari, dalmatinski poljoprivednici uskoro će se susresti s pojavom ove nedaće. Krajnji udarac za domaće vinogradare bila je odluka bečke vlade da potpiše tzv. Vinsku klauzulu s Italijom. Ovom odredbom Italija je dobila trgovinske povlastice na teritoriju Monarhije što je uništilo dalmatinsko vinogradarstvo koje se nije moglo nositi s poplavom novih talijanskih sorta vina.⁴⁰

Druga po redu po privrednom značaju grana poljoprivredne djelatnosti bila je maslinarstvo, koje je veoma patilo s obzirom da su se u zlatnom dobu dalmatinskog vinogadarstva krčili stari nasadi maslina kako bi se zasadila vinova loza. Masline su do kraja stoljeća pokrivala negdje između 30 i 50 tisuća hektara obradive zemlje, a na svom vrhuncu maslinarstvo je donosilo oko 40-50 tisuća kvintala ulja na godišnjoj razini.⁴¹ Usko vezano uz poljoprivredu bilo je i stočarstvo čija je najvažnija grana bila ovčarstvo. Broj ovaca u Dalmaciji je bio je najveći u cijeloj Monarhiji, ali sami proizvodi kvalitetom nisu bili na najvišem nivou.⁴²

Trgovina kao privredna grana dijelit će sudbinu poljoprivrede i svih ostalih grana gospodarstva. Problemi trgovine su mnogobrojni: nedostatak cesta, željeznice i druge infrastrukture potrebne da se trgovina na veliko, ali i na malo, nesmetano odvija je glavni razlog nerazvijenosti. Proizvodi koje dalmatinska privreda izbacuje na tržište najčešće nisu na istoj razini kvalitete kao u drugim europskim državama. Do poboljšanja u trgovinskoj razmjeni dolazi tek iza 1886. godine odnosno nekoliko godina nakon uspostavljanja vlasti bečkog dvora u današnjoj Bosni i Hercegovini. Najvažniji izvozni artikali čitave Dalmacije bilo je vino, a glavni uvozni artikali bile su žitarice, brašni i drugi proizvodi mlinarske industrije.⁴³

⁴⁰ Foretić, Dinko. „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u Drugoj polovini XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata“. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

3. NERETVA: UPRAVA, TERITORIJI I STANOVNIŠTVO

Nijedan kraj u današnjoj Republici Hrvatskoj vjerojatno nije definiran isključivo i samo jednim prirodnim fenomenom koliko su Neretvanim definiranim svojom „rikom“. Neretva, od Ilira do Hrvata, Neretva od Narone do Ploča, Neretva od gladi i siromaštva do prosperiteta i života. Stoljećima njeno stanovništvo ovisilo je o njoj, a ovisi i danas. Ona je kao trajno prirodno dobro oduvijek davala njenim ljudima da rade uz nju te da od nje žive. Ipak, život uz Neretvu nije lagan, koliko je god mogućnosti pružala toliko je i svojem narodu oduzimala.⁴⁴

Upravo je po ovom potonjem bila poznatija još od Alberta Fortisa i njegovog „Put po Dalmaciji“ u 18. stoljeću u kojem je zapisao pridjev koji će ovu dolinu pratiti desetljećima. Naime, za Fortisa „*Neretva je od Boga prokleta*.“ Ipak, zašto prokleta? Što je ovog putopisca moglo natjerati da upravo ovako opiše ovaj kraj? Bolje o tome saznajemo od samog Fortisa u opisu donjoneretvanskog kraja: *“Taj komad zemlje, koji nekoć bijaše veoma plodan žitaricama pod vlašću procvata grada, sada je prostrana i nezdrava močvara gdje jedva provodi kukavan život bijedno i rijetko stanovništvo... Neretvu radje ne pohode pomorci koji se plaše djelovanja toga zraka zbog kojega se možda čuje Neretva od Boga prokleta, Narenta maledetta da Dio, što je kod Dalmatinaca prešlo u poslovicu. Slavni doktor Giuseppe Pujati.. objavio je raspravu De morbo Naroniano (O neretljanskoj bolesti), sposobnu da zastraši svakoga tko bi poželio onamo poći...Voda koja se usrajava na nekim mjestima postaje toliko kužna da pomori ribu što u njoj pliva; Pujari tvrdi da ptice močvarice, kojih tu ima u golemu izobilju, često padaju otrovane smrtonosnim isparavanjima...On jesenske neretljanske groznice naziva nekom vrstom kuge od koje se vrlo teško spasiti.”*⁴⁵ Ova “neretvanska bolest” neće biti ništa drugo nego danas nadaleko poznata malarija, a ovaj kraj umjesto da postane sinonim prosperiteta čitavo stoljeće nakon objavljivanja ovog Fortisovog djela i dalje će biti obilježen biljegom bolesti i siromaštva. Neretva s početka 19. stoljeća neće se uvelike razlikovati od Fortisove Neretve iz 18. stoljeća. Siromašno i rijetko naseljeno stanovništvo, bolesti, poplave, ali i promjene državne vlasti sve će to zahvatiti neretvanski kraj. Ipak, 19. stoljeće za ovaj kraj bit će i prvi korak prema nekom boljem životu.⁴⁶

⁴⁴ Dujmović Đuta, Ivan. *Opuzen i Komin: crtice iz povijesti*. Rijeka, 2006. str. 10.

⁴⁵ Fortis, Alberto; ur. Bratulić, Josip. *Put po Dalmaciji*. Ljubljana, 1984. str. 222, 241-242.

⁴⁶ Dujmović Đuta, Ivan. *Opuzen i Komin: crtice iz povijesti*. Rijeka, 2006. str.11.

3.1. Teritorij i uprava

Donjoneretvanski kraj s početka 19. stoljeća u svom načelu bi se podudarao i s modernim granicama Donjeg Poneretavlja. Moglo bi se stoga reći da on počinje na teritorijalnim granicama općine Metković i prostire sve do ušća Neretve u Jadransko more. Govoreći u kilometrima to je otprilike 22.5. km zračne udaljenosti. Na ovih 20-ak i nešto kilometara u 19. stoljeću formirat će se prvi postulati modernog života u Dolini.⁴⁷

Početak 19. stoljeća kao i u čitavoj Dalmaciji, tako i u donjoneretvanskom kraju obilježit će smjena vlasti. Za vrijeme tzv. Prve austrijske uprave u Dalmaciji (1797.-1806.) bečka vlada neće unositi veće promjene u upravno-teritorijalnoj podjeli Doline. Nova vlast će nasljediti upravo-teritorijalni sistem koji je u Neretvi bio zastupljen još od mletačkih vremena. Naime, na čelu Mletačke vladavine u Dalmaciji bio je generalni providur sa sjedištem u Zadru, a pokrajina je podijeljena na 5 kotoreva na čelu s providurima dok su kotarevi Neretva i Vrgorac imali su poseban upravni status.⁴⁸ Na čelu kotara Neretva sa središtem u Opuzenu nalazio se soprintendant (nadupravitelj) ili vrhovni nadzornik koji je bio produžena ruka vlasti u Dolini. Neretvanski soprintendanti najčešće su dolazili iz poznatog neretvanskog roda Nonkovića. Uz samog soprintendanta dolazio je njegov pomoćnik tzv. vice-soprintendent (koji nije uvijek biran na dužnost), a u manjim mjestima produžena ruka soprintendanta bili su serdari, odnosno harambaše.⁴⁹ Nakon poraza u ratu s napoleonovom Francuskom, bečka vlada će izgubiti Dalmaciju, a tako i Dolinu Neretve. Upravo tijekom 1806. godine započinje razdoblje tzv. Francuske uprave (1806.-1813.). U upravnom smislu na početku francuske vladavine u Neretvi neće se mnogo toga promjeniti. Francuzi će se kao i Mlečani i Austrijanci oslanjati na rod Nonkovića sa središtem u Opuzenu. Zanimljivo je da je sve do 1810. godine u Neretvi bila samo jedna upravna jedinica u Opuzenu dok će se 1811. godine prvi put u spisima spomenuti općina Metković. Ovom podjelom naselja na lijevoj strani Neretve (Metković-Dobranje-Vidonje-Slivno) pripast će metkovskoj općini, a naselja na desnoj obali rijeke (Opuzen-Borovci-Desne-Komin s Rogotinom-Plina-Struge) opuzenskoj općini. Ovakvo stanje održat će se sve do kraja Druge austrijske uprave 1918. godine.⁵⁰ Nadalje, posljednja smjena vlasti u Dalmaciji, a tako je i u

⁴⁷ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str., 27.-28.

⁴⁸ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988. str. 83.-84.

⁴⁹ Isto., str. 85.

⁵⁰ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. 37.-38.

Donjem Poneretavlju dogodit će se nakon odluka Berlinskog kongresa kada Dalmacija postaje dio zemlja pod vlašću habsburškog cara. Druga austrijska vladavine obilježit će što u upravnom, što u političkom i gospodarskom životu sudbinu ovoga kraja. Bečka vlada će vlast u Dalmaciji uspostaviti na način da će centar pokrajine biti u Zadru na čelu s namjesnikom, a sama pokrajina podijeljena je na 4 okružja: zadarsko, splitsko, dubrovačko i kotorsko. U skopu splitskog okružja djelovat će kotor opuzenski kotor podijeljen na dvije općine: onu s centrom u Opuzenu i onu s centrom u Metkoviću. Na čelu općine u Opuzenu bio je načelnik, a na čelu Metkovačke sindik. Sudska vlast svoje je središte također imala u opuzenskoj općini.⁵¹ Opuzen će sve do polovice 19. stoljeća ostati središnje mjesto Doline Neretve kada postepeno gubi svoj značaj jačanjem Metkovića. Naime, upravo će sredinom stoljeća doći do značajnijeg razvoja metkovačke luke što će pridonijeti da se upravna i crkvena vlast već do početka 60-ih godina u potpunosti prebace u Metković.⁵²

3.2. Stanovništvo Donjeg Poneretvalja

Slika Neretve kao siromašne, rijetko naseljene pokrajine iz Fortisovog doba pratit će ovu Dolinu i na početku 19. stoljeća. Vlast koja se izmjenjivala na ovom području veoma je malo utjecala na kvalitetu života samih Neretvana. Mora se sa žalošću primjetiti da će se bolesti poput malarije pojavljivati u Neretvi još sve do polovice 20. stoljeća, a većina neretvanskog stanovništva još do tih vremena bit će slabo obrazovana, sklona vjeronjima u razna praznovjerja poput vještica (štringi), vila, duhova i drugih stvorenja.⁵³ Ipak, i uz sva pusta praznovjerna kojima je stanovništvo bilo sklono, Neretvani, a posebno Neretvanke bili su većinskim svojim djelom vjernici, što katolici, što pravoslavci. U Neretvi se tako još do danas održala tradicija slavljenja tzv. krsnih slava (fešti). Običaj je bio da jedno pleme (prezime) odabere svog „čuvara na onome svitu“. Recimo tako u mjestu Komin, Jelavići slave Svi Svete, Medaci svetog Martina, Šumani svetog

⁵¹ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str. 141.

⁵² Isto.

⁵³ Medak, Olivera. *Život i odgoj mladih u tradicijskoj kulturi Hrvata Komin (Dalmacija)*. Metković, 2009. str. 37.

Nikolu itd. Ovakva praksa sredinom 19. stoljeća proširena je u čitavoj Neretvi, ali i u susjednom vrgoračkom kraju.⁵⁴

Neretvani su živjeli u skromnim uvjetima, a većina stanovništva živjela je u selima gdje su se bavili poljoprivredom. U drugu ruku, kada govorimo o građanstvu i visokim slojevima društva treba istaknuti da do sredine 19. stoljeća veći dio tog visokog stanovništva čine austrijski činovnici obrazovani na talijanskom i njemačkom jeziku. Tek će se razvijanjem metkovske luke u drugoj polovici 19. stoljeća početi stvarati koliko-toliko obrazovano domaće građanstvo sastavljeno pretežno od neretvanskih veleposjednika.⁵⁵

Kako je većina stanovništva uz Neretvu bila vezana uz zemlju treba nešto reći i o samim težačkim odnosima u Dolini. Težački odnosi između vlasnika i obrađivača zemlje u dokumentima se nazivaju kmetskim, a ratari, vezani takvim pogodbama, kmetovima. Radi se o zemljišnoj ustanovi koje je u znanosti poznata kao kolonat. Ova ustanova je obveznog značaja, temelji se na pojedinačnom ugovaranju putem kojeg vlasnici pod različitim uvjetima daju svoju zemlju poljodjeljcima u nasljedni zakup ili kako se to kod nas naziva „na livel“. Poljodjelci sami obrađuju zemlju i obično sami snose troškove obrade, a vlasniku daju dio plodina. Vlasnici su davali u zakup zemlju različite veličine. Mjere površine zemlje u Neretvi nazivaju se varićak i motika (500m², s tim da je varićak oranica, a motika vinograd). Za oranice je vrijedilo da se daje na privremeno držanje „od gnoja na gnoj, dok gnoj ne izganje“, najčešće na 4 godine, dok su se vinogradi vrlo rijetko iznamljivali na četiri godine najčešće se radilo o 20 ili 8 godina.⁵⁶ Tako je živio neretvanski seljak opterećen siromaštvom, bolestima, težačkim odnosima, ali ipak svoj na svome. Neretvani svoju zemlju nisu dobili, oni su je stvarali otimajući je svakodnevno močvari tzv. jendečenjem odnosno iskapanjem zemlje i stvaranjem protočnih kanala (jendeka) kako bi se zemlja lakše obrađivala. Seljaku su životni ritam određivala godišnja i crkveni kalendar, ali i smjena rodnih i gladnih godina.⁵⁷

Nadalje, Neretvani su uz svoju rijeku živjeli tradicionalnim životom, prvotno u vremenima ratova u naseljima na uzvisinama, a sredinom 19. stoljeća više-manje život Neretvana vezan je uz

⁵⁴ Šunjić, Maja. "Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća." *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, vol. , br. 50, 2012, str. 365-384.

⁵⁵ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str.40.

⁵⁶ Macan, Trpimir. *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja*. Metković, 1972. str. 53.-68.

⁵⁷ Isto., str.8-10.

vodu. Većina Neretvana živjela je u u skromnim kućama, najčešće prizemnicama ili oni bogatiji seljaci u jednokatnicama. Kuće bogatijeg dijela stanovništva gradile su se od kamena te su pokrивane kamenim pločama dok su oni siromašniji živjeli u kućama sagrađenim od suhozida te pokrivenim boturom (vrsta barse trave).⁵⁸ Živjelo se u velikim zajednicama, koje su često činile 2 ili po nekad čak 3 obitelji. Neretvanska obitelj bila je tradicionalno-patrijahalna zajednica na čelu s ocem koji je hranitelj obitelji i koji „u kući ima zadnju rič“. Poštovanje starijih i autoriteta bio je dio moralnog kodeksa svake obitelji. Djeca su od najranijeg djetinjstva imala radne obveze u vidu toga da bi se najstarije dijete brinulo o braći i sestrama dok bi roditelji „bili na ni kraju“ (odnosno u polju). Nadalje, djeca bi se brinula o stoci (čuvanje ovaca, krava i koza), ali i radili bi kućne poslove (ovo se odnosi na žensku djecu). Još jedan bitan element svakog neretvanskog kućanstva bila je majka. Neretvanki je život bio težak obilježen radnom tlakom i težinom poslova koja se nije puno razlikovala od radne tlake koju su obavljali muškarci. Uz svakodnevni rad na zemlji i obaveze kod kuće oko brige za dom i djecu, Neretvankama nije ostajalo slobodnog vremena. One su najčešće bile upotpunosti neobrazovane, bez ikakvih političkih prava, a često se njihov trud i rad nije cijenio ni u njihova četiri zida.⁵⁹

Neretvani su svoj svakodnevni život i rad obavljali i u onome što danas nazivamo tradicijskom nošnjom neretvanskog kraja. Treba istaknuti da se nošnja mladića i djevojaka znala po nekim detaljima razlikovati od mjesta do mjesta, ali se u suštini sastojala od istih djelova. Neretvanska nošnja bila u svakodnevnoj upotrebi još do sredine 20. stoljeća, kada je postupno zamjenjuje moderna odjeća. Neretvanske djevojke tako su u svakodnevnoj nošnji nosile modrinu (koja je bila jednodijelna nošnja) i vuštan (dvodijelna nošnja). Na donjem prikazu vidimo Neretvanku u modrini koja se sastoji od: bjuze dugih rukava (košulja dugih rukava, najčešće bijela), modrina (haljina bez rukava do poda, najčešće od tamnoplavog ili crnog sukna), kota (podsuknja, najčešće bijela), sukjene bičve (vunene čarape), opanci i crljenac/vanculet (marama na glavi, najčešće modoroplava, crna i crvena). Naime, upravo prema tome što djevojka nosi crljenac možemo zaključiti da se radi o djevojci s područja općine Metković. Još od 19. stoljeća Metkovke i Vidonjke u svojim svakodnevnim nošnjama nosile su crvenu maramu dok su Opuzenke, Kominke nosile maramu poznatiju kao vraguželac (smeđe ili modroplave boje). Također, na donjem prikazu i vidimo dva Neretvanina koji na sebi imaju nošnju koja se sastojala

⁵⁸ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str. 50.

⁵⁹ Medak, Olivera. *Život i odgoj mladih u tradicijskoj kulturi Hrvata Komin (Dalmacija)*. Metković, 2009. str. 37.

od: košulje (najčešće bijela), sukjene gaće (hlače od vune, najčeće crne, modroplave), sukjene bičve (vunene čarape), opanci i na glavi kapu (škrakju, najčešće crne, modroplave ili crvene boje).⁶⁰

Slika 1.- prikaz Neretvana i Neretvanke oko 1880.

Težak život Neretvana uz rijeku koja im je davala koliko im je i uzimala, nije ih obeshrabrila da zajedno sa ostatkom svoje dalmatinske braće krenu u borbu za bolje sutra. Tako će Neretvani predvođeni narodnim prvacima na čelu s Mihovilom Pavlinovićem tražiti bolje životne uvjete za svoje potomke. Pregovarajući s vlasti i tražeći nova, bolja rješenja za razvitak privrede ovog udarit će temelje prosperiteta svoje Doline.⁶¹

⁶⁰ Medak, Olivera. *Život i odgoj mladih u tradicijskoj kulturi Hrvata Komin (Dalmacija)*. Metković, 2009., str. 41-42.

⁶¹ Isto., str. 12.

4. NERETVA I NARODNI PREPOROD: POLITIČKA BORBA

4.1. Problemi Neretvana tijekom Narodnog preporoda

Neretvani će dijeliti sudbinu svoje šire dalmatinske braće te će se uključiti u borbu za ponarodenje prvenstveno svojih političkih općina u Opuzenu i Metkoviću, a zatim i u razvoj obrazovanja i privrede. Razvojne faze koje su pratile Narodni preporod u Dalmaciji tako će pratiti i razvoj Narodnog preporoda u Neretvi.⁶²

I u predpreporodnoj fazi i u preporodnoj fazi Preporoda ovaj kraj nosit će se s nizom problema koje će obilježiti borbu autonomaša i narodnjaka ovog kraja. U vidu jasnijeg raspoznavanja tih problema kategorizirani su u tri skupine:

1. Politički problemi (borba narodnjaka i autonomaša za prevlast u neretvanskim općinama sa sjedištima u Metkoviću i Opuzenu)
2. Obrazovno-kulturni problemi (osnivanje škola, pitanje pismenosti i raširenosti hrvatskog jezika u školskom sustavu, osnivanje kulturnih društava i narodnih čitaonica kao centara kulture i ishodišta narodnih ideja u ovom kraju)
3. Gospodarski problemi (rješavanje tzv. "neretvanskih poslova" koji su uključivali isušivanje neretvanske močvare, melioraciju, čišćenje i održavanje korita rijeke, sustav zaštite od poplava i opći razvoj privrede ovog kraja s naglaskom na razvoj luke u Metkoviću)⁶³

4.2. Politička borba narodnjaka i autonomaša u neretvanskim općinama

4.2.1. Neretvani i narodnjačka misao (1840.-1860.)

Prvi doticaj Neretvana s nacionalnim buđenjem u Dalmaciji, ali u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji, imat će stanovništvo ovoga kraja prvenstveno kroz vijesti koje su do njega dolazile kroz članke u *Zori dalmatinskoj*. Ovi članci osim jasne političke poruke o potrebi sjedinjenja Trojedine

⁶² Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str. 401.

⁶³ Kategorizaciju ovih skupina napravila sam prema problemima koji se spominju u Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*.

kraljevine te o potrebi razvijanja pismenosti na hrvatskom jeziku Neretvanima su nosili i savjete o boljem rukovođenju svojih privrednih dobara. Upravo radi tog pretora Opuzena, Anđel Vidović, donio je odluku krajem 1844. godine da se župnicima i učiteljima šalju besplatno primjerci Zore dalmatinske kako bi poučavali seljake.⁶⁴ Na kraju 1844. godine prema podacima iz Zore dalmatinske u Neretvi su postojala 3 pretplatnika na ovaj časopis: “*Grossi, Spiridum opchinski tajnik u Opuzenu...Bukovaz Antun, iz mjesta Vid....Vidovich Angjel, pretor u Opuzenu.*“ Iz ovih podataka vidljivo je da su dva preplatnika (pretor i općinski tajnik) dolazili iz slojeva neretvanske inteligencije te da su administrativno pripadali općini Opuzen. Bukovaz Antun, navodi se kao treći preplatnik, ali bez ikakve titulacije uz njegovo ime te nam dolazi s područja metkovske općine. Iz toga pretpostavljamo da je riječ o obrazovnom-bogatijem seljaku koji se odazvao na poziv pretora o širenju vijesti iz Zore Dalmatinske.⁶⁵ Ipak, koliko god zamisao pretora Vidovića bila dobra ona nije imala jači utjecaj među neretvanskim seljacima koji se opterećeni bolestima i poplavama nisu pretjerano interesirali za ikakva politička pitanja.⁶⁶

Ipak, revolucionarna 1848. godine imat će i svoj odjek na području Donjeg Poneretavlja. Naime, nakon pada zloglasnog kneza Meterternicha i proglasa cara Ferdinanda iz ožujka 1848. godine o težnji razvoja ustavnog života temeljenog na slobodi tiska, slobodi udruživanja te okrunjenja tog proglasa uspostavom Ustava u travnju 1848. godine probudile su dalmatinske seljake u traženju svojih sloboda i prava. Tako će objavljivanje novih ustavnih sloboda seljaci diljem Monarhije, pa tako i Dalmacije i Neretve prihvatiti s nadom i veseljem. Neobrazovani seljaci nisu nužno ni razumijevali što uopće znače termini poput „ustava“ i „konstitucija“, te je svatko tu odluku bečke vlade shvaćao kako je on htio. Za većinu seljaka donošenje ustava značilo je i nužno prestajanje postojanja kmetskih odnosno kolonatskih daća koje su opterećivale njihov svakodnevni život.⁶⁷ Ovakva situacija dovest će do netrpeljivosti između seljaka i do tadašnjih veleposjednika što će rezultirati agrarnim nemirima diljem Dalmacije pa tako i u općinama Metković i Opuzen.⁶⁸

⁶⁴ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str., 51.

⁶⁵ Zora Dalmatinska 1844., br. 53.

⁶⁶ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str., 52

⁶⁷ Obad, Stijepo. "Seljačko pitanje u Dalmaciji revolucionarne 1848./1849." *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22, br. 1 (1980): 246-258.

⁶⁸ Isto.

Čini se da se uzrok početaka agrarnih nemira u donjonertvanskim općinama može tražiti u nemogućnosti seljačkog stanovništva da isplati dvostruki porez zaostao iz godina 1846., 1847. te za 1848. godinu. Drugo, uzrok treba i tražiti u obećanju bečke vlade da će doći do smijene nekoliko činovnika u kotorskim službama u Opuzenu. Naime, čini se da su neretvanski seljaci trpjeli ugnjetavanje od činovnika u općinskim uredima u Opuzenu, a kad do njihove smjene nije došlo razvila se svojevrsna seljačka buna. Sami početak agrarnih pobuna u ovom kraju veže se uz svibanj 1848. godine i nemire između seljaka i činovnika oko potpisivanja daća za travarinu, košnju i ispašu. Već u nekoliko sljedećih dana opuzenski seljaci prvo su svrgnuli općinskog tajnika Grossija koji je pobjegao u Metković, a zatim je i načelnik općine Vidović morao odstupiti sa svog mjesta. Sve se zakuhtalo nakon smrti dva činovnika koji su se zamjerali seljačkim vođama te je Namjesništvo u Zadru na poziv svrgnutog načelnika Vidovića u Opuzen poslalo Alexandra Franula de Weisenturna kako bi zaveo red i mir, uz njega upućena su u Neretvu i dva vojna broda jedan iz Kleka, a drugi iz Hvara. Oružana prijetnja svakako je utjecala na sređivanje prilika u Neretvi. Naime, izabrani su lokalni funkcioneri u Opuzenu i Metkoviću, a u izboru su sudjelovali glavari okolnih sela i po dva najuglednija čovjeka iz mjesta. U tako smirenim prilikama izvršen je popis stoke i na temelju toga naplaćivala se travarina i desetina od usjeva. Krajnji udarac na dalmatinske pa tako i neretvanske seljake bila je i odluka da se zakon o ukidanju kmetstva iz rujna 1848. godine ne primjeni na kolonatske i kmetske odnose u Dalmaciji.⁶⁹

Kraj ovih nemira bit će i kraj Opuzena kao vjersko-političko-kulturnog središta Doline Neretve. Naime, prvo je 1848. godine središte dekanata premješteno iz Opuzena u Metković. Čini se da je razlog tome činjenica da je opuzenski dekan don Lujo Vrdoljak potmogao seljačke nemire. On je za kaznu prebačen u drugu župu dok je dekanat prebačen iz Opuzena u Metković. Neslužbeno će tako dekanat opstojati u Metkoviću od 1848. godine, a službena potvrda dolazi tek 1858.⁷⁰

Nakon smirivanja seljačkih nemira i kasnije uspostave apsolutizma početkom 50-ih godina dolazi do postupnog slabljenja Opuzena kao upravnog središta Doline. U političkom smislu Opuzen će svoj utjecaj izgubiti nakon novih upravo-administrativnih izmjena u Dalmaciji 1852. godine. Tako će prema carskoj uredbi u službenom državnom tisku biti objavljena odluka po kojoj

⁶⁹ Obad, Stijepo. "Seljačko pitanje u Dalmaciji revolucionarne 1848./1849." *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22, br. 1 (1980): 246-258.

⁷⁰ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str., 39.

se općinsko poglavarstvo iz Opuzena premješta u Metković: *”dostojalo Najmilostivie odobriti pokrajinsko razdieljenje i novo uredjenje u krunovini Dalmaciji...što su uzdržane u svojoj bitnosti dosad postojećoj i upravo i u dosadašnjim svojim središtima, izim Neretvanske, koja se iz Opuzena u Metković premješta.”* Tako će do kraja 50-ih godina Metković⁷¹ postati središte Doline Neretve u upravno-društveno-političkom smislu.⁷²

4.2.2. Izbori za Dalmatinski Sabor 1861.-1870.

U drugu fazu Narodnog preporoda tako će neretvanski kraj ući sa svojim novim administrativnim, ali društvenim središtem u Metkoviću. U Neretvi neće dolaziti do značajnijih političkih ni društvenih događanja sve do ukinuća apsolutizma. Onoga trenutka kada na snagu stupa Listopadska diploma i nešto poslije nje Veljački patent počinje i obnova političkog života u Monarhiji. Novi izborni zakon uveden u 1861. godini za Dalmaciji vrijedit će i u katoru Metković, a borbe autonomaša i narodnjaka koje su uslijedile na prvim saborskim izborima u čitavoj Dalmaciji neće zaobići ni ovaj kraj.⁷³ Tako se na početku 60-ih kator Metković zajedno sa svojim općinama u Metkoviću i Opuzenu našao pod splitskim upravnim i izbornim okruženjem i upravo će ova činjenica uvelike utjecati na tijekove izbora u narednim godinama.⁷⁴

U katoru Metković pozdravljen je pad apsolutizma, ali se neretvansko seljaštvo još aktivno nije uključivalo u politiku. Naime, na početku 60-ih godina Donje Poneretavlje, a naročito neretvanskog seljaka i dalje su morale egzistencijalne brige. Fokusiran na puko preživljavanje i koliki toliki gospodarski boljitak on se politički priklanjao onoj stranci koja mu je u tom trenutku mogla osigurati veće povlastice ili barem kakva-takva obećanja u neko bolje sutra. Sličnu politiku vodilo je i neretvansko građanstvo koje se uoči izbora 1861. godine vodilo također predizbornim obećanjima što autonomaške što narodnjačke stranke. Naime, osnovni cilj neretvanskog građanstva bilo je prvenstveno očuvanje političkih i administrativnih položaja pa su oni činovnici koji su pripadali obrazovnog krugu na talijanskom ili njemačkom jeziku redovno bili glasači

⁷¹ Treba napomenuti da će Metković službeno postati kotarsko središte tek 1880. godine, ali već od 1858. on preuzima sve važne funkcije u ovom kraju stoga se u ovom radu i služim terminom „kator Metković“.

⁷² Carsko-kraljevske službene narodne novine 1853., br.237.

⁷³ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković,2000.str.401.

⁷⁴ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988., str. 107.

autonomaša dok su neretvanski bogatiji zemljoposjednici, trgovci i obrtnici svoj glas davali s obzirom na to što bi oni mogli dobiti ako glasaju za tu i tu osobu. Moglo bi se reći da se predizborna kampanja u Neretvi tada vodila na temelju one stare narodne poslovice “ruka, ruku mi je”.⁷⁵ Ipak, treba napomenuti da se iskra koja je upaljena u Neretvi u vrijeme predpreporodnog doba nije ugasila. O ovoj činjenici svjedoči i podatak o tome da se kotar Metković 1860.godine, zajedno s objema svojim općinama s centrima u Opuzenu i Metkoviću, nije odazvao na poziv splitske općine da podrže njenu akciju po kojoj se zahtjevalo da se svako pitanje o sjedinjenju Dalmacije s Banskim Hrvatskom i Slavonijem stavi na čekanje dok se ne uspostavi Dalmatinski sabor. Bajamonti je znao, naročito nakon donošenja novog izbornog zakona, koji je favorizirao činovnički i građanski aparat na kojeg se oslanjala autonomaška strana, da će autonomaši izvoljevati pobjedu u većini dalmatinskih kotareva do čega je naposljetku i došlo.⁷⁶

Prema novom izbornom redu općine u Metkoviću i Opuzenu pripadale su tzv. kuriji vanjskih općina koja je zapravo sačinjavala brojčano najviše dalmatinskih glasača dok je u političkom smislu imala najmanje prava (birala je samo 20 zastupnika). U ovoj izbornoj podjeli Dolina Neretve spadala je pod izborni kotar Vrgorac-Makarska-Metković i imali su pravo izabrati jednog zastupnika.⁷⁷ Nakon burne političke borbe, i verbalnih (ali i fizičkih obračuna) biračkog tijela narodnjaka i autonomaša kao pobjednik u ovom izbornom kotaru izašao je narodnjački kandidat Mihovil Pavlinović.⁷⁸ Upravo u ovom trenutku stvorit će se jake veze između neretvanskog seljaštva na jednoj strani i Pavlinovića na drugoj strani. Za Neretvane don Mihovil Pavlinović postat će lučonoša narodne slobode, kulture i hrvatskog jezika. Upravo on će oko sebe okupiti neretvanske sinove predvođene braćom Gabrić: Ivanom i Klonimirom.⁷⁹ Treba istaknuti da iako su gledajući širu sliku na prvim saborskim izborima narodnjaci izgubili, ovi će izbori biti tek priprema terena za postupno jačanje narodnjačkih snaga u Dalmaciji pa tako i u Neretvi. Mihovil Pavlinović će nadužnosti saborskog zastupnika u Dalmatinskom saboru u Zadru biti sve do kraja izbornog mandata 1864. godine.⁸⁰

⁷⁵ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str., 402.

⁷⁶ Novak, Grga. “Narodni preporod u Dalmaciji.” *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str 77-87.

⁷⁷ Foretić, Dinko. “Izbori za Sabor Dalmacije 1870.” *Dalmacija 1870*. Zadar, 1972. str. 125.-147.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Jurić, Ivan. “Don Mihovil Pavlinović: prilike u Donjem Poneretavlju u drugoj polovici XIX. Stoljeća.” *Don Mihovil Pavlinović i Neretva*. Opuzen, 2007. str. 113.-119.

⁸⁰ Isto.

Prijepori između autonomaša i narodnjaka intezivirat će se početkom druge predizborne kampanje za Saborske izbore u godini 1864. Pritisak kojeg je autonomaška stranka sa svojim najstaknutijim predstavnicima A. Bajamontijem i L. Lappenom vršila nad narodnjacima bio je strahovit. Optužbe usmjerene prvenstveno protiv don Mihovila Pavlinovića i Natka Nodila, radi objave Pavlinovićeva člana pod naslovom “O narodnosti” u *Il Nazionalu*.⁸¹ Radi opuzbi za izdaju, pod silom prijetnji te uspješnom agendom protiv Pavlinovića na čelu s Lappenom i njegovim vezama s bečkom administracijom Pavlinoviću je zabranjena kandidatura na ovim izborima. Umjesto njega kao kandidat narodne stranke agitirao je Miho Klaić. Klaić je u općini Metković dobio veliku podršku, a za promicanje narodnjačkih ideja bila su zadužena braća Gabrić, prvenstveno Ivan i Klonimir.⁸² Naposljetku je u izbornom kotaru Vrgorac-Makaraska-Metković Klaić i pobjedio. Njegov mandate trajao je do 1867. godine kada se otvorila ponovna mogućnost da se za agitatora u izbornom kotaru Vrgorac-Makaraska-Metković kandidira don Mihovil Pavlinović.⁸³

Puk ovog kotara jedva je dočekaao povratak don Mije⁸⁴ u politički život. Zanimljivo je kako će se upravo od ovih izbora politički kotar Vrgorac-Makarska-Metković nazivati i “pavlinovićevskim kotarem”.⁸⁵ Već tradicionalno don Mijo je u svom okrugu odnio izbornu pobjedu. Ipak, izborna pobjeda don Mihovila donijela na vidjelo sav prijezir autonomaških predstavnika u općini Metković prema ovom narodnjaku. Naime, samo nekoliko dana nakon izbora metkovski autonomaši predvođeni načelnikom Markom Verajom odaslali su brzojav u autonomaški list *Il Dalmata* u kojem su tvrdili kako se puk Metkovića ne slaže s ponovnim izborom Pavlinovića. Za Veraju i njegove istomišljenike izbori su bili ukradeni i valjalo ih je poništiti.⁸⁶ Izjava načelnika Veraje o tobožnjim ukradenim izborima i nezadovoljstvu neretvanskog puka reizborom Mihovila Pavlinovića kao njihovog predstavnika apsolutna je neistina. Najbolje to vidimo iz priopćenja: ”Puka neretvanskog, vergoračkog i makarskog...

⁸¹ Novak, Grga. “Narodni preporod u Dalmaciji.” *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str 77-87.

⁸² Jurić, Ivan. “Don Mihovil Pavlinović: prilike u Donjem Poneretavlju u drugoj polovici XIX. Stoljeća.” *Don Mihovil Pavlinović I Neretva*. Opuzen, 2007. str. 113.-119.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Nadimak kojeg su za don Mihovila koristili u makarskom primorju i Neretvi. Zanimljivo je da se o don Mihovilu Pavlinoviću i danas u Neretvi govori kao o “don Miji”. Sama sam u razgovoru o ovom radu sa svojim sumještanima od njih čula često kako je “don Mijo velik..on je naš..”

⁸⁵ Jurić, Ivan. “Don Mihovil Pavlinović: prilike u Donjem Poneretavlju u drugoj polovici XIX. Stoljeća.” *Don Mihovil Pavlinović I Neretva*. Opuzen, 2007. str. 113.-119.

⁸⁶ Isto.

*Mihovile Pavlinoću! Mi Tebe pozdravljamo bez naslova i bez pridievakah, jerbo je nam najveća dika Tvoje golo ime; a Tebi je najmiliji ures ljubav Tvoga puka. Ova Te ljubav danas proglasi po treći put zastupnikom kotara primorsko-neretvanskog-vergorskoga. Tko je Tebe i nas poznao, nije mogao sumnjati, da tako neće biti, usprkos sili i laži, odkle god došle.. gdje su im pečati, kojim se hvastahu.. gdje su im stražari, koje su namiestili, da Mihi čuvaju? Mihovile, naša diko, sliedi, kako si počeo, Bog je s Tobom, narod je s Tobom..*⁸⁷ Ili na drugom mjestu riječima neretvanskih narodnjaka Nike Gabrića i Laze Popovca: *”Mi potpisani smatramo da su naše kolege iz administracije sa šefom na čelu potpisali spomenuti berzovjav.. autori tega nisu ništa nego stranci i u Metkoviću i čitavoj Neretvi!”*⁸⁸ Pokušaj dokazivanja da su izbori u Metkoviću ništavni samo je bio dio agende protiv izbora Pavlinovića kao saborskog zastupnika. Naime, u isto vrijeme dok su se metkovski autonomaši borili za dokazivanje ništavnosti izbora autonomaši predvođeni Lappenom pokušali su dokazati i ništavnost izbora u Vrgorcu. Iako nepravedno optužen Pavlinovićevo pobjeda u okrugu Vrgorac-Makarska-Metković proglašena je ništavnom. Tek će 1868. godine na ponovljenim izborima don Mihovil potvrditi ispravnost svog mandata te će i dalje osigurati prevlast u ovom izbornom kotaru.⁸⁹

Godina 1870. ključna je za ponarođenje čitave Dalmacije pa tako i neretvanskog kraja. Upravo će u ovoj godini narodnjaci osvojiti prevlast u gotovo čitavoj Dalmaciji što na saborskim izborima, što na općinskim. Što se tiče izbornog okruga Vrgorac- Makarska-Metković u njemu će narodnjačka snaga cvasti kao i na prvim saborskim izborima. Ovog puta umjesto don Mihovila Pavlinovića, kao agitator na izborima bio je Kažimir Ljubić, još jedan istaknuti narodnjak. Ljubić će ovaj “pavlinovićevski kotar” osvojiti bez većih problema.⁹⁰ Ipak, koliko su god kandidati Narodne stranke na saborskim izborima u katoru Vrgorac-Makaraska-Metković bili premoćni toliko je situacija na općinskim izborima bila komplicirana. Prema rezultatima saborskih izbora olako bi mogli zaključiti da je ponarođenje neretvanskih općina išlo istim laganim smjerom, ipak to nije bio slučaj.⁹¹

⁸⁷ Narodni list 1867., br. 92.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Perić, Ivo. *Dalmatinski sabor (1861.-1912.)*. Zadar, 1978. str. 115.

⁹⁰ Jurić, Ivan. “Don Mihovil Pavlinović: prilike u Donjem Poneretavlju u drugoj polovici XIX. Stoljeća.” *Don Mihovil Pavlinović I Neretva*. Opuzen, 2007. str. 113.-119.

⁹¹ Isto.

4.2.3. Općinski izbori (1865.-1874.)

U predustavnom razdoblju dalmatinske općine jedva da su imale ikakvu znatniju političku ulogu. Naime, od 1822. do 1865. članovi općinskih vijeća nisu izlazili na izbore kojim bi izabrali vlastite članove niti su birali načelnika i njegove bliže suradnike. Načelnike je birala vlada sa sjedištem u Zadru ili na prijedlog općinskog vijeća ili na osnovnu natječaja za upražnjeno mjesto načelnika na 3 godine. Samo općinsko vijeće činili su prvenstveno feudalni veleposjednici i građanstvo. Iz ovakve situacije vidljivo je da je lokalna moć bila u rukama malobrojnih bogatih ljudi koji su donosili sve općinske odluke. Iako je općinsko vijeća na čelu s načelnikom donosilo odluke u lokalnoj zajednici ono je i dalje bilo podložno višestrukim vladinim utjecajima. Tako da su u ovakvom sustavu općine jedinice koje nisu imale autonomiju, one su prvenstveno klasne jedinice u kojima maleni broj ljudi zahvaljujući političkim vezama i novcu upravlja većim, u ovom slučaju pretežno seljačkim djelom stanovništva.⁹²

Novi Općinski pravilnik koji je na snagu stupio do kraja 1864.godine značajno je izmjenio postojeću političku sliku u općinama. Naime, općinskim vijećima na čelu s načelnikom dat će se šira autonomija u upravljanju lokalnim jedinicama te se članovi općinskih vijeća biraju na izborima. Sada će osim već spomenutih gornjih slojeva društva u izborni sustav ući i seljaštvo. Naime, ovim novim izbornim sustavom pravo glasa dobit će svi koji plaćaju porez bilo neposrednim ili posrednim putem, kao težaci i kmetovi. Izuzetno od toga bilo je tzv. osobno (povašteno pravo glasa) kojeg su imali svećenici, činovnici, učitelji, itd. Prvi su na općinskim izborima glasali oni koji su imali osobno pravo glasa, a onda ostali građani i seljaci s obzirom na veličinu poreza kojeg su plaćali.⁹³

Tako će u Dalmaciji 1865. godine krenuti jaka predizborna borba između autonomaša i narodnjaka. Ove političke borbe neće zaobići ni kotar Metković u kojem će se također održati izbori u njegove dvije općine sa središtima u Metkoviću i Opuzenu. Metković i Opuzen tako će u predizbornu trku ući na čelu s dva autonomaška predstavnika: Markom Verajom u Metkoviću i Nikolom Omanom u Opuzenu.⁹⁴

⁹² Foretić, Dinko. „Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1856.-1900).“ *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1869. 87-191.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988.str., 107.

Općinski izbori 1865. godine u Metkoviću zapamćeni su po borbi autonomaša predvođeni Markom Verajom na jednoj strani i narodnjacima predvođenim Ivanom Gabrićom na drugoj strani. Sami izbori održani su 16. kolovoza 1865. godine pod jakim napadima načelnika Veraje koji je potmognut činovništvom te pojedinim neretvanskim veleposjednicima sijao strah među i onako malobrojnim biračima.⁹⁵ Odaziv birača na prvim općinskim izborima bio je slab, odnosno gotovo nikakav. Naime, govorimo o izlaznosti gdje je tek svaki deseti muškarac s pravom glasa izašao na izbore. Ipak, valja se zapitati zašto je došlo do ovakve situacije? Vidljivo je neretvanski puk sudjelovao i to u velikom broju na saborskim izborima 1861., a potom i 1864. godine, politička zainteresiranost bila je velika na tim izborima, a sada samo godinu dana nakon jedva je 1/10 birača izašla na birališta. Slabu zainteresiranost neretvanskog puka za izlasnost na izbore u prvu ruku možemo prepisati datumu samih izbora. Naime, 16. kolovoz je ujedinio i blagdan svetog Roka, koji je prema katoličkoj tradiciji zaštitinik od različitih bolesti, a prvenstveno od kuge i kolere te se stoga u neretvanskom kraju posebno časti. Središnja proslava ili kako bi se to reklo u neretvanskom kraju, dernek, održavala se svake godine u Metkoviću. Puk iz čitave Doline slijevao se u grad u potocima. I tako dok su se među seljaštvom održavale zabave, plesala narodna kola nije bilo mjesta za političku borbu. Čini se da su se Neretvani, većinski neobrazovani i politički nesvjesni vlastitog položaja, vodili za onom “kruha i igara”, a politički boljitak ostavljali za neke druga vremena.⁹⁶ Nisu urodili plodom pozivi narodnjaka da se ipak iziđe na izbore, a ovu situaciju vješto je iskoristio autonomaški krug predvođen načelnikom Verajom. Tako je Veraja po svom nahođenju sastavio liste kandidata za općinsko vijeće pa su budući općinski vijećnici trebali biti ponovno iz krugova građanstva i veleposjednika. Tako je pobjeda u Metkoviću na prvim općinskim izborima otišla u ruke autonomaša, a u općinskom vijeću naći će se samo predstavnici iz Metkovića koji su bili samo pripadnici viših slojeva društva te na samom kraju seljaštvo Slivna, Dobranja i Vidonja neće imati svog predstavnika u općinskom vijeću.⁹⁷

U Opuzenu je situacija na izborima bila nešto drugačija. Naime, Nikola Oman ili poznatiji kao “načelnik Mrki” svojim je položajem kao načelnik općine prisvojio sebi znatne količine plodne zemlje u kraju između Opuzena i Rogotina. Podmićivanjem i zastrašivanjem puka uspio je do

⁹⁵ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988., str., 107.

⁹⁶ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str., 410.-411.

⁹⁷ Foretić, Dinko. „Borba za ponarodivanje općina u Dalmaciji (1856.-1900).“ *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1869. 87.-191.

sredine 60-ih godina postati najveći zemljoposjednik u čitavoj Dolini.⁹⁸ Upravo će se on suprostaviti Tomi Slišковиću narodnjačkom kandidatu u borbi za prevlast nad opuzenskom općinom. Čini se da se seljaštvo opuzenske općine odazvalo u većem broju na izbore, nego što je to bio slučaj u Metkoviću. Veći odaziv na izbore nije bio rezultat samo dobre narodnjačke agende u mjestima poput Komina s Rogotinom, Borovcima, Desnama, ali i u samom Opuzenu nego i rezultat tiranije i nepoštenja Nikole Omana. Seljaštvo je prvenstveno glasalo za prekid njegove vladavine nad općinom, a tek onda za narodnjake i njihove političke ideje. Tako će izbornu pobjedu u Opuzenu odnijeti narodnjaci na čelu s Tomom Slišковиćom. Opuzenska općina tako će vrlo rano pasti u ruke narodnjaka dok će metkovskim narodnjacima trebati još dosta vremena da se izbore za vrh općine u svom mjestu⁹⁹

Opuzen i Metković tako će se naći u različitim političkim rukama nakon 1867. godine. Opuzenska općina tako će slijediti primjer mnogobrojnih dalmatinskih općina te će krenuti sa snažnim zahtjevima za ujedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom i Slavonijom. Načelnik Slišковиć borit će i za uvođenje hrvatskog jezika u redovnu školsku nastavu, za otvaranje čitaonica i novih školskih ustanova, ali posebno i za rješavanje gospodarskih pitanja poput isušivanja neretvanske močvare, gradnje boljih prometnica i drugo. Tako će i opuzenska općina biti jedna od onih koja je poslala molbu novom izabranom namjesniku Filipoviću u kojoj traži izjednačavanje hrvatskog jezika s talijanskim u javnoj upravi i školstvu.¹⁰⁰ Za razliku od opuzenske općine, metkovska općina se neće pridružiti ovim zahtjevanjima prvenstveno radi toga što je vlast bila u rukama neumoljivog načelnika Veraje koji se ni po ovom pitanju nije držao po strani. Naime, to što se metkovska općina nije oglasila pozitivno po pitanju sjedinjenja i narodnog jezika ne implicira nužno činjenicu da su metkovski autonomaši mirovali. Naprotiv, samo nekoliko dana nakon što je opuzenska općina iznijela svoje zahtjeve prema Filipoviću to je učinila i metkovska općina. Veraja je tako iznio stav u kojem se metkovska općina s njim na čelu približava općinama koje su protiv sjedinjenja Trojedine kraljevine te je posebno bio čvrst njegov stav protiv izjednačenja hrvatskog jezika s talijanskim u javnoj upravi i školstvu.¹⁰¹

⁹⁸ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988. str.106.

⁹⁹ Jurić, Ivan. "Don Mihovil Pavlinović: prilike u Donjem Poneretavlju u drugoj polovici XIX. Stoljeća." *Don Mihovil Pavlinović i Neretva*. Opuzen, 2007. str.113.-119.

¹⁰⁰ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988. str.109.

¹⁰¹ Foretić, Dinko. „Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1856.-1900.).“ *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1869. 87.-191.

Prekretnica u ponarođenju metkovske općine bit će općinski izbori koji su se provodili od 1870.-1872. godine u cijeloj Dalmaciji. Naime, upravo su ovo izbori na kojima će narodnjaci u Metkoviću prvenstveno potvrditi dominaciju u izbornom okrugu Vrgorac- Makarska-Metković za vrijeme saborskih izbora, a onda će se ista situacija ponoviti i na obnovljenim općinskim izborima.¹⁰² Izbori u metkovskoj općini održani su 25. listopada 1870. godine gdje se na strani autonomaša kao glavni kandidat i dalje održavao načelnik Veraja dok se Ivan Gabrić ponovno okušao u izbornoj trci nakon 1865. godine.¹⁰³ Gabrić će donijeti narodnjacima jednoglasnu pobjedu što će s veseljem popratiti i uredništvo Narodnog lista u Zadru ovim riječima: *”Znam da je svako rodoljubno srdce sa žalošću gledalo, kako se bio ovaj komad hrvatske zemlje otudjo svojoj majci, a to sve lukavštinom šake ljudi...nego narod ostao što je, a može biti onaj pritisak narodnomu čuvstvu i požestio ga. Čekao je do prigode i prvom se prigodom otresao jarma.”*¹⁰⁴ Konstituirajuća sjednica ponarođenog općinskog vijeća održana je 29. siječnja 1871. godine kada: *”lepa kita slivajnaca i varošana..složno izabraše čisto zrno hrvatskih rodoljuba..načelnikom izabraše Ivana Gabrića, prisjednike Matu Gluščevića, Mihu Sršena, Lazu Popovca, Jakova Fabiannia, Mihu Kadijevića i Nikolu Matagu.”*¹⁰⁵ Istog dana prvi put će se na metkovskoj vijećnici zavijoriti hrvatska trobojnica, a općinski zapisnik bit će vođen na hrvatskom jeziku. Upravo od ovog trenutka u Metkoviću će se u službenim spisima koristiti hrvatski jezik, a metkovska općina na čelu s načelnikom Gabrićom krenuti u novo moderno doba svog postojanja. Upravo će se ponarođenjem općine širom otvoriti vrata za intezivnu naobrazbu metkovske djece na hrvatskom jeziku, krenut će se u projekte otvaranja narodnih čitaonica i škola. Uz to treba istaknuti činjenicu da će upravo zalaganjem metkovskih narodnjaka u općini, a don Mihovila Pavlinovića, Kažimira Ljubića i Mihe Klaića u Dalmatinskom saboru biti otvorena i pitanja gospodarskog razvoja Metkovića s naglaskom na razvoj metkovske luke, ali i cijelog Donjeg Poneretavlja.¹⁰⁶

Situacija u opuzenskoj općini neće biti tako jednostavna. Naime, Opuzen je bio središte ujedinjenje narodnjačke stranke predvođene seljaštvom iz Opuzena, Komina i Slivna do 1870. godine, ali upravo te izborne godine dolazi do raskola među narodnjacima opuzenske općine.¹⁰⁷

¹⁰² Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str. 409.

¹⁰³ Isto-

¹⁰⁴ Narodni list 1871., br.11.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str. 409.-413.

¹⁰⁷ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988. str., 110.

Tako su se uoči raspisivanja novih izbornih listi u opuzenskoj općini stvorile dvije narodnjačke struje: *”s jedne strane združili su se svi oni koji bi hotili izmienuti stare sa boljim novim opraviteljima, a uz te se okupili Opuzenci, Kominjani, Vidonci, Borovčani, nešto Desanaca i Plinjana...s druge se skupili oni koji rade na današnje upraviteljstvo ostane na kromilu, a uz te se složili Pašićani, Stružani, većina Plinjana i Desanaca.”*¹⁰⁸ Ovi prvi činili su većinu izbornog tijela u općini te su se prvotno zalagali za smjenu dosadašnjeg načelnika Sliškovića. Naime, čini se da je za vrijeme drugog Sliškovićevo mandata dolazilo do podilaženja oko dijeljenja položaja u samoj općini, nezakonitog upravljanja općinskim novcem i drugih malverzacija. U prilog ovim tvrdnjama ide i dopis neimenovanog dopisnika iz Opuzena koji piše uredništvu Narodnog lista kako su: *”na svitlost dana izašle izborne listine..ali kakve su to listine..tu vam je izostavljeno, tu vam stvoreno birača, tu vam imena prominjena, tu vam izmišljeno prezime.”*¹⁰⁹ Čini se da je dopisnik iz Opuzena bio dio one prve skupine birača koja je htjela smijeniti Sliškovića i zamijeniti ga nekim novim narodnjačkim licem koje bi već izniklo nakon samih izbora. Iako se među novim licima najviše isticao dr. Lovro Matić, koji je za vrijeme drugog sliškovićevo mandata obavljao dužnost općinskog bilježnika.¹¹⁰ Kolika je bila netrpeljivost između ove dvije skupine govori o tome da se izbori na kraju nisu do kraja ni proveli u dijelu naime nakon što je: *”Martin Šuman, izašao iz dvorane nakon glasanja, buduć da glasova protiv Sliškoviću turiše ga nemilo niz skale da se jedva održa na nogama...na to puk izgubi svako ustrpljenje..tad se dogodi taka uka, buka, triska, da se u Neretvi nigda gora nije vidila.”*¹¹¹ Naime, uvidjevši da su se stvari otele kontroli i da bi neredi koji su izbili između pristaša Sliškovića i njegovih protivnika mogli eksalirati u sukob u kojem bi mogli doći do najgoreg mogućeg ishoda vladin povjerenik gospodin Luetić je odgodio izbore.¹¹² Iako su se fizički napadi između dvije zaraćene narodnjačke frakcije smirili, međusobna borba za prevlast u općini nastaviti će se, što je vidljivo i iz Narodnog lista. Tako će se načelnik Slišković javno obratiti svojim protivnicima preko dopisa u Narodnom listu gdje tvrdi da je neimenovani dopisnik iz 11.broja Narodnog lista nitko drugi nego dr. Lovro Matić.¹¹³ U ovom dopisu koji se nalazi u 15. broju Narodnog lista za 1871. godinu načelnik Slišković daje svoju obranu u kojoj iznosi da su sve optužbe za izborne malverzacije, a naročito one oko neispravnih

¹⁰⁸ Narodni list 1871., br.11.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ Isto.

¹¹² Isto.

¹¹³ Narodni list 1867., br.15.

izbornih lista čista laž te da se dr. Matić koristi protiv njega lažnim i neutemeljenim optužbama.¹¹⁴ Čini se da se borba između Sliškovića i Matića svela na borbu između činovništva i građanstva opuzenske općine koji su većinski podržavali načelnika Sliškovića i: *”Kominjana, najboljih i najprosvitljeniji neretvanskih narodnjaka..s Borovčanima i Vidonjcima”*, odnosno seljačkog puka s dr. Matićem na drugoj strani.¹¹⁵ Bilo kako bilo razmirice među Sliškovićem i Matićem na političku mapu staviti će novo-staru lice u liku Nikole Omana- Mrkog. Zahvaljujući ne slozi među narodnjacima izbori u Opuzenu neće se održati sve do konca 1872. godine, a tada će se na vlast ponovno popeti Nikola Oman ili poznatiji kao Mrki.¹¹⁶

Nakon što je izgubio vlast kao autonomaški predstavnik na prvim općinskim izborima 1865. godine Oman se posvetio širenjem svog zemljoposjeda po Dolini, što legalnim što ilegalnim putem. Do početka 70-ih godina, prvenstveno radi osobnih interesa, ali i radi potpune prevlasti narodnjaka u Donjem Poneretvalju on će preći u narodnjački tabor. Tako će uz razne malverzacije i izbornu krađu izaći kao pobjednik na izborima 1874.godine.¹¹⁷ Narodnjaci, sada ujedinjeni u jednom, a to je da Oman ne žele vidjeti na čelu općine težili su za ukinućem izbornog mandata te su se silno žalili na malverzacije koje je Oman provodio oko općinskog zemljišta gdje je veliki dio općinske zemlje oko Lisine, Banje i Donje Jaruge (područje oko ušća Neretve) pao u njegove ruke i ruke njegovih prijatelja.¹¹⁸ Izbori ipak nisu poništeni, a Oman se zadržao još 3 godine na čelu opuzenske općine.¹¹⁹ Iako se deklarirajući kao narodnjak okružio svojim bivšim prijateljima iz sad već propale autonomaške stranke te je nastojao da ponovno u opuzenskoj općini ožive stari postulati: *”tu skoro na 8.sičnja sastalo si vieće. Na čelu šjor Niko, a iznio pred vieće punu torbu poslova...da bi mu tako vijećnici potvridili svaku, a ne pretresali..hvali se šjor Niko Lapanović da će kroz 3 godine potomašiti cijelu neretvansku i vergorsku krajinu.”*¹²⁰ Oman i Lapanović, koji je bio omanova desna ruka, nisu stali samo na obećanjima o ponovnom uspostavljanju stare vlasti u Neretvi. Najbolje se to vidi iz primjera sudbine glavarara Komina, Martina Medaka: *”uzprkos odluci odbora zemaljskog, neće (načelnik) da priznaje glavarom zakonitim Martina Medaka koji je*

¹¹⁴ Narodni list 1867., br.15.

¹¹⁵ Narodni list 1867., br.21.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988. str. 111.-115.

¹¹⁸ Isto., str.113.

¹¹⁹ Isto., str.114.

¹²⁰ Narodni list 1873, br.5.

*priznan kano stalnim i zakonitim glavarom od istog odobora zemaljskog.*¹²¹ Čini se da je spomenuti Medak “stao na rep” Omanu i prijateljima kada su pokušali sebi ugrabiti dio zemlje na lokalitetima oko današnjeg mjesta Banja, a što Kominjani i dan danas smatraju “kominskim zemljama” tako da ga se Oman pokušao riješiti.¹²² Tegobe koje je načelništvo Nikole Omana donijelo u neretvanski kraj ponovno je razdvojilo narod u općinama u Metkoviću i Opuzenu. Umjesto stvarnog narodnog jedinstva koje je moglo donijeti novi napredak u Dolinu, ona je i dalje bila politički razdijeljena na dva dijela kao i nakon prvih općinskih izbora 1865. godine što je žalostilo neretvanski puk pa se to najbolje vidi u ovim riječima: *”Oj mutna Neretvo, jesili ikad mutnija teka! Nećeli se itko opomenuti da te od mutijaša izbavi?”*¹²³

Iako je politički vrh u općini u Metkoviću i Opuzenu bio razdijeljen, neretvansko seljaštvo trudilo se plamen narodne borbe držati upaljenim. Kako im to nije uspijevalo u opuzenskoj općini, tako je metkovska općina sada postala nositelj narodnog duha u Neretvi. Iako su općinski izbori 1870. godine bili presudni za ponarođenje općine, izbori održani 1874. godine zapravo će najbolje ocrtati sve ono najbolje što je narodnjačka snaga imala u ovom kraju: *”kad ciknu zora i granu žarko sunce po vrh gora dne 20 tekućeg (20.travnja 1874.) zavika vila povrh sela Komina na noge se mladi Kominjani! Vi koji ste najprvi u Neretvi začeli duh narodni..održite narodni barjak metkovičke općine. Tako Martin Medak, Petar Šuman i pop Jure Radojković pod trobojnicom kupe kominske birače i pjevajući se upute u Metković..Na norinskoj kuli sastaju se komiski i slivanjski sa desanskim biračima te svi skupa pjevajući narodne pjesme krenu u Metković..na tim izborima provjerenstva imadamo 276 glasova, a u izboru 3. Razreda 214 čistih. Odabrano je 36 vijećnika, žestokih narodnjaka. Ovim samodobićem može se reći da je u Neretvi iščezla autonomaška stranka.*¹²⁴

Iščezavanjem narodnjaka u metkovskoj općini nakon 1874. godine kreće novo razbolje ne samo za Metković nego i za čitavo Donje Poneretavlje. Naime, čak i oni malobrojni autonomaši koji su se održavali na teritoriju općina Metković i Opuzen prepoznati su ne samo kao politički nego kao i klasni neprijatelji.¹²⁵ Najbolje o tome i svjedoči činjenica da je ponovno izabrani načelnik metkovske općine Ivan Gabrić zajedno sa svojim suradnicima Matom Glušćevićem i

¹²¹ Narodni list 1875., br.11.

¹²² Isto.

¹²³ Narodni list 1873, br.5.

¹²⁴ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988., str.111.

¹²⁵ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković,2000. str.,412.

Lazom Popovcom jasno dao do znanja da su: *”za poštenje spravnici smo zginuti, a bilo koga iz svoga kola izbaciti! Ni Mrko (Nikola Oman) ni svi mrkovi, ne omrčise Neretve. Poštenje i čast narodna ostat će ko zlato sjajnije!”*¹²⁶ Tako se Gabrić zajedno sa svojim suradnicima stavlja na stranu neretvanskog seljaka, koji je istinski narodnjak prepoznajući kod Nikole Omana djelovanje kojeg najbolje opisuje ona narodna poslovice: *”vuk dlaku mijenja, ali ćud nikada.”*¹²⁷ Tako da bez obzira na njegovo nezakonito vladanje puk neretvanski prepoznao je tko mu je iskren prijatelj, a tko ne. Upravo će u kasnim 70-im godina doći do začetka novih prilika za Neretvu što na kulturnom, a što za neretvanskog seljaka i mnogo važnije, na gospodarskom polju. Neretva će se tako na tokovima narodnjaštva prema razvijanju obrazovanja i gospodarstva.¹²⁸

4.2.4. Kralj u Dalmaciji!¹²⁹

Šuškanja koja su mjesecima prije dolazila do dalmatinskih narodnjaka i autonomaša o dolasku vladara u Dalmaciju obistinili će se na proljeće 1875. godine. Pripreme oko kraljevskog posjeta postat će glavni prioritet svih dalmatinskih općina pa tako i onih u Neretvi.¹³⁰ Dok su se autonomaši predvođeni Bajamontijem trudili prikazati talijanski karakter općine, narodnjaci su poneseni na krilima izbornih pobjeda koje su ostvarili u većini dalmatinskih općina još od 1870. godine pokušali prikazati hrvatski, narodni karakter pokrajine.¹³¹ Ipak, otvara se pitanje što je uistinu kralju trebalo prikazati i na kakav način? Narodnjaci su smatrali da kralj ne želi i ne treba gledati razdore među političkim suparnicima u Dalmaciji, ali da mu isto tako treba pokazati: *”što mi jesmo, gdje smo i kako smo.”*¹³² Vođeni ovom mišlju narodnjaci će pokušati u općinama koje su osvojili do 1875. godine prikazati hrvatski karakter svih narodnjačkih općina, ali ne dirajući se u crno-žuti monarhijski poredak.¹³³ Tako Narodni list donosi jasne upute puku, ali i narodnjačkim

¹²⁶ Narodni list 1873., br.23.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000. str.413.

¹²⁹ Prema naslovu članka od 23.ožujka.1875. godine u Narodnom listu prilikom najave posjete Franje Josip I Dalmaciji.

¹³⁰ Foretić, Dinko. „Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1856.-1900.).“ *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1869. 87.-190.

¹³¹ Isto.

¹³² Narodni list 1875., br.23.

¹³³ Trogrlić, Marko, Šetić, Nevio. *Hrvatska povijest u 19.stoljeću: Dalmacija i Istra u 19.stoljeću*. Zagreb, 2015. str.58.

predstavnicima u općinama kako da se ponašaju pred kraljem: *”dalje od nas puste molbenice i glumačenja, u laži su kratke noge..radje neka cio narod vice:”Živio kralj! Na obranu tvoje krune gotovi smo, i u vatri i u vodi..štiti naša prirodna i povjestna prava, daj nam jezik otaca naših..pomagaj Dalmaciju da ne opusti.”*¹³⁴ Zahtjevanja narodnjaka idu i dalje tako od načelnika općina očekivalo da kralja pozdrave na hrvatskom jeziku, ali da taj pozdrav bude kratak i jasan, a potom da kralja upoznaju sa svojim krajem i problemima koji se trebaju riješiti.¹³⁵

Kralj i car Franjo Josip I obišao je Dalmaciju kao: *”najzadnju i najsiromašnju zemlju”*¹³⁶ u travnju i svibnju 1875. godine. Proputovanje Dalmacijom bilo je sveobuhvatno tako da je kralj obišao pokrajinu sve od Raba pa do Kotora, ali i unutrašnjost zadržavajući se u Imotskom i Vrgorcu, ali i drugim mjestima. U neretvanskom kraju boravio je tijekom 26. i 27. travnja, a načelnik Gabrić i suradnici vješto su se potrudili da kralju u jednu ruku dokažu vjernost neretvanskog puka kruni i Monarhiji, ali neizbježno i ističući hrvatski karakter ovoga naroda s posebnim isticanjem važnosti hrvatskog jezika.¹³⁷

Carski dolazak u Dolinu bio je dugoiščekivan i neretvanski puk nadao se bržem rješavanju tzv.”neretvanskih poslova” nakon što se kralj vrati u rezidenciju. U prvu ruku to će biti isušivanje neretvanske močvare, uređenje rijeke te razvoj luke u Metkoviću. Tako je narod neretvanski srdačno i s uzbuđenjem dočekao kralja prvotno u Vidu, a zatim u Opuzenu. U Opuzenu načelnik Oman dočekao je kralja s bogatim darovima, a narod je pratio kralja izvikujući mu razne pohvale uz stalno: *”Živio car Franjo Jozip I, hrvatski naš kralj!”*¹³⁸ Zanimljivo je primjetiti s obzirom na Omanovu lošu reputaciju da je narod bio zadovoljan njegovim nastupom pred kraljem pa tako i neimenovani dopisnik iz Opuzena izvještava u Narodnom listu: *”naš načelnik pozdravi kralja bogato i na hrvatskom jeziku”.*¹³⁹ Nadalje, treba nešto reći i o atmosferi među opuzenskim pukom pa tako: *”radost je neopisiva, sveobća..kuće nakićene casrkim zastavama i trobojnicama našim..svugda se čitalo nadpisa u narodom jeziku..narodne se zastave vijale, i svoga kralja pozdravljale s pusnjavom mužara i mahanjem zastava.”*¹⁴⁰ Nakon posjeta Opuzenu kralj se uputio

¹³⁴ Narodni list 1875., br.23.

¹³⁵ Foretić, Dinko. „Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1856.-1900.).“ *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri.* Zagreb,1869. 87.-190.

¹³⁶ Narodni list 1875., br.23.

¹³⁷ Smoljan, Ivo. *Neretva.* Zagreb, 1988.,str.475.

¹³⁸ Narodni list 1875., br. 35.

¹³⁹ Isto.

¹⁴⁰ Isto.

prema Metkoviću gdje je dočekan od strane metkovskih narodnjaka i načelnika Gabrića. Zajedno s načelnikom Gabrićem i vječnicima kralj je pričao o problemima neretvanskog kraja te je obećao: *”da će biti sagrađen most na Neretvi, da će se sagraditi cesta preko Vida do Šiljegove lokve, da će isušiti neretvanska močvara...kralj je uvidio da svaki novac koji se bude potošio za ovu krajinu, neće biti uzlaudan već na preveliku radost. Da vidimo!*¹⁴¹ Nakon tog sastanka, kralj je ostao noćiti u kući Filipa Dominikovića, koji je zajedno sa svojom ženom i djecom na kućnom pragu kralja pozdravio na hrvatskom jeziku. Dominiković je od cara dobio carsku plemićku titulu, a u čast carskog boravka u Metkoviću na njegovoj kući sve do 1918. godine stajala je ploča koja je služila kao podsjetnik na slavni carski dolazak. Ploča je je uništena za vrijeme Kraljevine Jugoslavije i kada se nova vlast rješavala svakog spomena bivše vlasti. Tekst na ploči bio je napisan na latinskom,¹⁴² ali ga donosim u hrvatskom prijevodu: *”Franjo Josip I. Apostolski car Austrije, u pohodu vjernoj Dalmaciji, sretnog dana 26. travnja 1875. ovaj skromni prag prijede. Onaj, kojemu je ukazana tolika čast, zahvalna srca ovaj spomen ostavlja.*¹⁴³ Car će idući dan svoje putovanje nastaviti prema Dubrovniku. Nije z gorega spomenuti da je metkovski načelnik Ivan Gabrić sudjelovao i na skupu narodnjačkih načelnika koji su dočekali kralja na Visu. Gabrić je s ostalim narodnjacima pri tom sastanku još jednom iznio problem svog kraja, ali ističući i opće ciljeve narodne borbe kao što su sjedinjenje Trojednice i učvršćivanje hrvatskog jezika u školskom i upravnom aparatu pokrajine.¹⁴⁴

¹⁴¹ Narodni list 1875., br. 36.

¹⁴² *Franciscus Josephus I. Apostolicus austriae imperator dalmatiam fidelem invisens auspiciatissima die XXVI aprilis MDCCCLXXV modesta haec limina subiit ipse, un tantus contigit honor ex gratia mini sensu posteris factum memorat laetus.* Prema: Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković.* Metković, 2000., str. 437.

¹⁴³ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković.* Metković, 2000., str. 437.

¹⁴⁴ Foretić, Dinko. „Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1856.-1900.).“ *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri.* Zagreb, 1869. 87.-191.

5. NERETVA I NARODNI PREPROD: KULTURA I PROSVJETA

*U ruku svijecu, Neretvani! Gojite prosvjetu ko što počeli Metkovići, ko što želi Opuzen i Komin. Uz kolo narodno, kojemu dično pohrliste, držite se svi u jednu ruku. Sva Neretva neka bude jedno selo, sve obitelji jedno bratstvo.*¹⁴⁵

5.1. Narodna čitaonica u Metkoviću: Don Mijo i Neretvani

Ako su na političkom polju izbori 1870, a onda kasnije 1874. godine bili najznačajniji događaji Narodnog preporoda u neretvanskoj dolini onda je na kulturnom planu to zasigurno osnivanje Narodne čitaonice u Metkoviću.¹⁴⁶ Potrebu da se u Metkoviću osnuje narodna čitaonica najviše je isticao don Mihovil Pavlinović. Još je za vrijeme kasnih 60-ih godina isticao važnost neretvanskog kraja kao prvenstveno gospodarskog bisera Dalmacije, a kasnije je uvidio i potrebu za razvijanjem kulturnog života u Neretvi.¹⁴⁷ Sve dok je općinska vlast u Metkoviću bila u rukama načelnika Veraje nije došlo do realizacije ovog plana. Nakon sloma autonomaške vlasti dolazi do novih težnji da se čitaonica otvori. Planovi oko otvaranje učionice intezivirat će se tijekom 1872. godine, a načelnik Gabrić s velikim žarom je iščekivao njeno konačno otvorenje.¹⁴⁸ Naime, težilo se da se sama učionica utemelji, a zatim i službeno otvori na datume kojima su se metkovski narodnjaci htjeli javno istaknuti kao borci za širenje hrvatske svijesti, jezika i kulture. Tako je učionica utemeljena u čast velikana Zrinjskih i Frankopana, 30. travnja 1873., na datum njihove pogibije u Novom mestu. Do njenog svečanog otvorenja ipak je prošlo nešto više od pet mjeseci. Načelnik Gabrić zajedno s ostalim neretvanskim narodnjacima čekao je povoljan trenutak kada će proslavi svečanog otvorenja moći prisustovati “najveći Neretvanin među primorcima”, odnosno don Mihovil Pavlinović.¹⁴⁹

Don Mihovil u neretvanski kraj stigao je 29. rujna 1873. godine baš na dan svoga imendana. Prilikom njegovog dolaska upriličena je velika narodna zabava, a u njegovu čast samo dan nakon svečano je i otvorena metkovska čitaonica. Ovim činom su se Neretvani željeli odužiti njihovom

¹⁴⁵ Jurišić, Hrvatini- Gabrijel. “Don Mihovil Pavlinović, Franjevci i Neretva.” *Don Mihovil Pavlinović I Neretva*. Opuzen,2007, str., 70.-83. Iz govora don Mihovila Pavlinovića pri otvaranju Narodne čitaonice u Metkoviću

¹⁴⁶ Isto.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković,2000., str.344.

¹⁴⁹ Isto.

don Miji za sve dobro što je napravio za Donje Poneretavlje u prethodnik 10. godina.¹⁵⁰ U prvom redu to je zalaganje don Mihovila za rješavanje gospodarskih pitanja u Neretvi na zasjedanjima Dalmatinskog sabora. Prvenstveno to je pitanje isušivanja neretvanske močvare te širenje i čišćenje korita same rijeke te gradnja željeznice i cestovnog prometa. Pa upravo će don Mihovilom zaslugom 1875. godine bečka vlada napokon načeti pitanje melioracije ovoga kraja, a ti će se planovi obistiniti u 80-im godinama.¹⁵¹

Sama proslava prilikom otvaranja čitaonice pokazala je svu veličinu narodne, prvenstveno seljačke sloge ovoga kraja. Ističući ne samo svoju hrvatsku kulturu, nego i pripadnost katoličkoj crkvi čije je redovništvo, predvođeno neretvanskim franjevcima čuvalo neretvansku tradiciju i prosvjetu stoljećima. Proslava je započela svečanom misom u crkvi svetoga Ilije u Metkoviću, a bogoslužje je održao don Mihovil na narodnom jeziku: *”tako da svaki od prisutnih mogaše da ga razumije.”*¹⁵² Nakon mise, u 13 sati, upriličeno je svečano otvaranje na kojem je prvi govor održao predsjednik učionice R. Allodi. Prije kraja samog govora iz okupljene mase čuli su se zahtjevi o proglašenju počasnih članova knjižnice, tako su između ostalih izabrani biskup Juraj Strossmayer, dr. Miho Klaić, namjesnik dalmatinski Gabrijel Rodić te Kažimir Ljubić. Ovim činom neretvanski puk htio je još jednom potvrditi svoju narodnjačku pripadnost vežući se preko osobe biskupa Jurja Strossmayera za svoju “prekovelebitsku braću” te za dalmatinske narodnjake u osobama Kažimira Ljubića i dr. Klaića koji su uz don Mihovila radili na rješavanju neretvanskih pitanja.¹⁵³ Na samom otvaranju bili su prisutni svi važni neretvanski narodnjaci, nositelji Narodnog preporoda ovog kraja pa između ostalih: načelnik Ivan Gabrić s bratom Klonimirom, metkovski vijećnici Mato Gluščević i Lazo Popovac, iz Opuzena načelnik Toma Slišković s vijećnicima Antom Aničićem i Mihom Sliškovićem, iz Komina svećenik Juraj Radojković s budućim kominskim glavarem Martinom Medakom i istaknutim narodnjakom Petrom Šumanom.¹⁵⁴

Najupečatljiviji dio proslave čini govor Mihovila Pavlinovića, odnosno njegova treća po redu besjeda u hrvatskom duhu. Prve dvije održane su u Jelsi 1868. te u Imotskom 1870. godine.

¹⁵⁰ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str. 344.

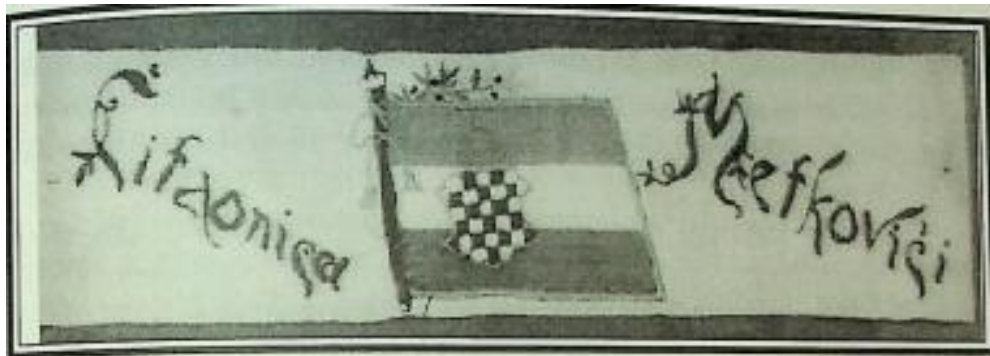
¹⁵¹ Musa, Šimun. “Mihovil Pavlinović i njegovi književni i govornički ostvaraji.” *Don Mihovil Pavlinović i Neretva*. Opuzen, 2007, str., 40.-67.

¹⁵² Šešelj, Stjepan. *Stodvadeset godina Hrvatske narodne čitaonice neretvanske u Metkoviću 1873.-1993*. Metković, 1993., str. 64.

¹⁵³ Isto.

¹⁵⁴ Isto., str. 65.

U ovim znamenitim govorima don Mihovil iznijet će svoje osobne težnje i nadanja za krajeve u kojima se u tom trenutku nadao, a koji su ujedino i njegov kulturni i politički program.¹⁵⁵ Govor kojeg je don Mihovil iznio opsežan je i trajao je preko sat vremena. U njemu on opisuje u prvu ruku svu ljepotu ovog kraja, dajući tako Neretvi nove boje, uzdah novog život ovog kraja možda se proročanski vidi u don Mihovilovom opisu Neretve. Tako će za razliku od malarične, siromašne i sive Neretve iz Fortisovog opisa, don Mihovilova Neretva biti ovakva: *"Dajte mi ljepotu zemlje i vode, pučine polja, zrcala jezera..dajte plugu oranice, srpnu njiva, kosi livada..tu mi ljepotu dajte pod nebom s kojega žari sunce ka oko junačko..dat ću vam tu krasnu sliku, ali vama ne dadoh još slike, stare naše Neretve!"*¹⁵⁶ Zatim don Mihovil govori o slavnoj povijesti neretvanske kraja od rimske Narone do Turaka u Gabeli, od slavnih dana neretvanske kneževine do siromaštva i nepovoljnih prilika za vrijeme mletačke i turske vladavine. Srž samog govora istaknuta je na početku ovog poglavlja sa njegovim slavnim pozivom: *"u ruku svijeću Neretvani!"* gdje poziva neretvanski puk na slogu i jedinstvo, te zatim nastavlja: *"ljubav, prosvjeta, zadruga, uz trobojnu zastavu narodnosti..eto braćo to će vam uskrsnuti Neretvu, dojku našu, staru diku našu!"*¹⁵⁷ Tako će Narodna učionica u Metkoviću biti centar narodnjačkih kulturnih, ali i političkih ideja u narednom periodu. Učionica u Metkoviću slijedit će postulate svih drugih narodnih učionica u Dalmaciji, tako će njeni članovi biti obvezni da šire narodnjačke ideje, poticati će se razvoj hrvatskog jezika i njegova šira primjena u svakodnevnom govoru, ali i u školstvu i upravi. Učionica će imati svoju zastavu, sa središnjim hrvatskim grbom i istaknutom trobojnicom.¹⁵⁸

Slika 2.- prikaz zastave Narodne čitaonice u Metkoviću

¹⁵⁵ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković,2000., str. 345.

¹⁵⁶ Narodni list 1873., br.80.

¹⁵⁷ Narodni list 1873., br.81.

¹⁵⁸ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković,2000.,str.348.

Ono što je zasigurno jest da je Narodna čitaonica slijedila narodnjačke postulate sve do svog zatvaranja. Naime, do danas je nejasan splet okolnosti koji je doveo do zatvaranja čitaonice u Metkoviću. Ne znamo točan nadnevak prestanka rada učionice, ali znamo kada se njen rad obnavlja. Do obnove učionice doći će tijekom 1891. godine kada se rad učionice obnavlja, ali ovaj put u duhu pravaštva. U skladu s pravaškom ideologijom će se promjeniti i ime učionice pa ona više neće biti Narodna čitaonica nego Hrvatska neretvanska čitaonica.¹⁵⁹ Danas baštinu ovih učionica slijeduje Gradska knjižnica u Metkoviću, koja je i dalje centar mnogih kulturno-književnih manifestacija ovoga kraja.¹⁶⁰

Uz metkovsku učionu postojala je zasigurno na kraju stoljeća i ona u Opuzenu koja kao i metkovska učionica tijekom 80-ih godina dobiva pravaški karakter.¹⁶¹ Treba istaknuti da su narodnjački predstavnici i drugih neretvanskih mjesta često u narodnom tisku pozivali vladine vjerodostojnike da im se omoguće sredstva za osnivanje istih, ali ti pozivi ostali su neodgovoreni.¹⁶²

5.2. Razvoj školstva

5.2.1. Predpreporodno razdoblje

Kao i svaka druga zemlja Austro-ugarska monarhija za jedan od državnih ciljeva imala je razvoj naobrazbe u svim svojim pokrajinama. Ipak, u Monarhiji nije postao jedinstveni školski sustav pa tako ni jedinstveni zakon koji bi uvjetovao kako bi nastava u školama trebala izgledati. Tako će se zakoni koji se tiču razvoja prosvjete, školstva, odgoja i naobrazbe razlikovati od pokrajine do pokrajine. Neretvanski kraj će kako u politici pa tako i u obrazovanju slijediti utabane putove svoje dalmatinske braće.¹⁶³ Prema zakoniku koji je donesen još 1823. godine škole koje su se osnivale u Dalmaciji dijelile su se na niže i više pučke škole. Niže pučke škole osnivale su se najčešće u seoskim predjelima, a učitelj je najčešće bio i seoski župnik. Za razliku od njih više pučke škole većim svojim djelom osnivane su u gradovima, a od nižih pučkih škola prvenstveno su se razlikovale po trajanju i težini gradiva.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str. 347.

¹⁶⁰ Isto.

¹⁶¹ Dujmović Đuta, Ivan. *Opuzen i Komin: crnice iz povijesti*. Rijeka, 2006, str., 113.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str., 321.

¹⁶⁴ Obad, Stjepo. „Razvoj školstva u Dalmaciji u Preporodno doba.“ *Razdio povijesnih znanosti 16*. Zadar, 2018., str. 275-288.

Prva osnovna škola u neretvanskom kraju otvorena je u Opuzenu za vrijeme Prve austrijske vladavine, a bila je to niža pučka škola u Opuzenu. Naime, kako je Opuzen tada bio kulturno, političko i sudbeno središte ovoga kraja za očekivati je bilo da će se upravo u njemu razviti i prva obrazovna ustanova.¹⁶⁵ Kao datum osnivanje škole u Opuzenu uzima se 18. svibnja 1798. godine, a za prvog učitelja imenovan je fra Grga Martinović.¹⁶⁶ Fra Grgu Martinovića sve do polovice 60-ih godina nasljedovat će mnogi drugi franjevci iz provincije Presvetog Otupitelja koji će prvenstveno djelovati u Metkoviću kao župnici u crkvi svetog Ilije ili u Opuzenu kao župnici u crkvi svetog Stjepana.¹⁶⁷ Upravo će franjevci biti nositelji obrazovanja u neretvanskom kraju. Naime, većina Neretvana imala je nikakvo i slabo obrazovanje, a do 60-ih godina većinu obrazovnog stanovništva činit će strano činovništvo prvenstveno obrazovano na talijanskom i njemačkom jeziku te svećenstvo predvođeno neretvanskim franjevcima. Osnovna škola u Opuzenu neće djelovati samostalno nego je osnovana prvenstveno kao dio projekta o jačanju naobrazbe u širem Primorju. Tako je u približno isto vrijeme osnovano više škola u Primorju, a između njih i ona u Opuzenu, Makarskoj i drugim mjestima.¹⁶⁸ U nastavom procesu ove škole isključivo će sudjelovati dječaci između šeste i dvanaeste godine života. Prvotno u dva razreda, a onda zatim u šest pa tek u 20. stoljeću u osam.¹⁶⁹

Opuzenska osnovna škola više od 40. godina ostat će jedini obrazovni centar u Donjem Poneretavlju. Naime, novo uspostavljena bečka vlast u Neretvi neće mnogo napraviti za osnivanje nove osnovne škole nakon 1798. Nezainteresiranost vlasti bila je i praćena nezainteresiranošću neretvanskog puka za upisom djece u školski sustav. Razlog ovakvom djelovanju prvenstveno treba tražiti u tome što neretvansko stanovništvo koje je u svojoj većini bilo seoskog podrijetla, nije imalo interesa za opismenjavanjem. Djeca su roditeljima bolje služila kod kuće kao pomoćna radna snaga, stoga je bilo bitnije da dijete bude od koristi kući nego da “gubi vrime za knjigon”.¹⁷⁰

Osvješteniji seljaci te neretvanski veleposjednici ipak su obrazovali djecu što u osnovnoj školi u Opuzenu što kod franjevacu u Metkoviću. Naime, još je i prije osnivanja škole u Metkoviću

¹⁶⁵ Dujmović Đuta, Ivan. *Opuzen i Komin: crnice iz povijesti*. Rijeka, 2006., str.113.

¹⁶⁶ Isto.

¹⁶⁷ Vidović, Mile. *Svećenstvo i redovništvo iz Doline Neretve*. Metković, 2005., str.148.

¹⁶⁸ Obad, Stijepo. „Razvoj školstva u Dalmaciji u Preporodno doba.“ *Razdio povijesnih znanosti 16*. Zadar, 2018., str.275-288.

¹⁶⁹ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str.325.

¹⁷⁰ Isto., str., 326.-327.

mjesni župnik fra Paško Žderić podučavao mjesne dječake u crkvenoj kući kako mu nijedan drugi prostor u samom mjestu nije bio dostupan. Porazan je podatak da je 1843. samo 16 dječaka iz metkovske općine pristupalo nastavi koju je vršio fra Paško.¹⁷¹ Upravo će na njegov zahtjev 1838. godine krenuti pripreme za otvaranje osnovne škole u Metkoviću, ali sve do 1845. godine općinska vlast nije imala sluha za njegove zahtjeve. Samo upornošću fra Paške koji je odašiljao pisma namjesništvu u Zadru te pristiskom na vlast u općini konačno je i otvorena pučka škola u mjestu.¹⁷² Treba istaknuti da se don Paško, vođen prvim vjestima o buđenju nacionalne svijesti u Dalmaciji, zalagao da se nastava izvodi na “narodnom jeziku”. Ipak, za to još nije bilo dozrijelo doba pa je nastava do daljnjeg, odnosno preciznije sve do 1870. godine izvođena na talijanskom.¹⁷³ Prvi učitelj metkovske škole bio je Nikola Vuletić, a školski upravitelj bio je fra Ivan Grubković Puljan. Fra Ivan zamijenio je fra Pašku koji je 1846. godine prebačen u župu Borovci.¹⁷⁴ U daljnjim godinama metkovska osnovna škola promijenit će više lokacija u gradu, a radi nepovoljnih uvjeta bit će i zatvorena od 1850. do 1855. godine.¹⁷⁵ Molba za ponovnim otvaranjem škole ponovno je došla od strane neretvanskih franjevac koji su lobirali da se riješe osnovne probleme koji su mučili metkovske učitelje do 1850. godine, a to su u prvu ruku: neredovita isplata plaće i nepovoljni uvjeti unutar same učionice. Naime, nastava u školi odvijala se u vlažnim prostorijama bez adekvatne opreme. Zbog rješavanja ovih pitanja u Metkoviću je 1855. godine bio i vladin školski nadzornik dr. Pavišić koji je pokušao riješiti ove probleme. Tako je došlo do sporazuma između crkvenih i općinskih vlasti u Metkoviću na način da se crkvena vlast obavezala dati prostorije u kojima će se izvoditi nastava, a općinska vlast je osigurala godišnju plaću učitelju u visini od 300 forinti.¹⁷⁶ Škola u Metkoviću ponovno je otvorena, a kao učitelj imenovan je Ivan Rafael Marinković. Školska nastava izvodila se u crkvenoj kući za 64 metkovska dječaka, a službeni jezik u školi bio je talijanski sve do ponarođenja metkovske općine na izborima 1870.¹⁷⁷ Koliko je školski sustav u Dolini Neretve bio (ne) razvijen govore nam i podaci iz slijedeće tablice koji prikazuju stanje u pučkoj školi u Opuzenu i Metkoviću od godine 1856. do 1860.¹⁷⁸:

¹⁷¹ Vidović, Mile. *Svećenstvo i redovništvo iz Doline Neretve*. Metković, 2005. str., 148.

¹⁷² Isto.,

¹⁷³ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str. 327.

¹⁷⁴ Vidović, Mile. *Svećenstvo i redovništvo iz Doline Neretve*. Metković, 2005., str. 148.

¹⁷⁵ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str. 328.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Isto.

¹⁷⁸ Isto.

Školska godina	Broj škola	Obaveznici		Pohađali		Broj učenika	
		m	Ž	m	ž	M	ž
1856./57.	2	555	517	99	-	2	-
1857./58.	2	573	447	66	-	2	-
1858./59.	2	589	477	85	-	2	-
1859./60.	2	600	504	76	-	2	-

Do 1859. godine u objema pučkim školama u Neretvi radit će učitelji koji su dolazili iz drugih djelova Dalmacije. Prvi učitelj u jednoj neretvanskoj školi, a da je ujedno bio i rođeni Neretvanin, bio je Ante Gluščević. Nakon njega s pouzdanjem znamo da je 1866. godine u Opuzenu kao učitelj radio Ante Nakić, a vjeronauk predavao don Marin Krstulović.¹⁷⁹

5.2.2. Preporodno razdoblje

Dalmatinski narodnjaci nisu svoju borbu s autonomaškim snagama vodili samo na političkom polju, ta borba za narodnim buđenjem ušla je u sve pore društva pa tako i prosvjetu. Prepoznavši važnost obrazovanja kao instance preko kojeg se može stvarati novi progresivni, obrazovani mladi sloj društva koji će u budućnosti biti nositelj narodnih ideja. Sukladno ovom stavu narodnjaci će nastojati implementirati svoje ideje u školstvo, a pokušat će infiltrirati u školski sustav svoje istomišljenike.¹⁸⁰ U obrazovnom smislu najvažnija zadaća narodnjaka bila je uvođenje obavezne nastave na hrvatskom jeziku u čitavoj Dalmaciji te naobrazba dalmatinskih seljaka na način da se u što više dalmatinskih sela otvore seoske učione. Ove ideje na početku 60-ih godina pratit će i razvoj obrazovanja u Donjem Poneretavlju.¹⁸¹ Borba za širu upotrebu hrvatskog jezika u školstvu, ali i administraciji nije bio nimalo lagan zadatak. Prvenstveno zato što su i narodnjački prvaci bili obrazovani na talijanskom kog su u velikoj većini bolje poznavali nego materinski jezik. Ipak, ovakvo stanje ih nije spriječilo da rade na vlastitom obrazovanju na hrvatskom jeziku, a tako dajući i pozitivan primjer ostalima.¹⁸²

¹⁷⁹ arhiva.metkovic.hr/obrazovanje/obrazovanje.asp?prn=prin (Pristupljeno: 6.9.2022.)

¹⁸⁰ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str., 329.

¹⁸¹ Obad, Stijepo. „Razvoj školstva u Dalmaciji u Preporodno doba.“ *Razdio povijesnih znanosti 16*. Zadar, 2018., str. 275-288.

¹⁸² Perić, Ivo. *Dalmatinski sabor (1861.-1912.)*. Zadar, 1978., str. 47.

U Donjem Poneretavlju više od 90% stanovništva govorilo je isključivo hrvatskim jezikom. Ova činjenica prvenstveno dolazi iz toga da je neretvansko stanovništvo bilo pretežno seoskog podrijetla i neobrazovano. Opuzen i Metković još se nisu smatrali ni gradskim središtima tako da su i neretvanski bogatiji zemljoposjednici najčešće poznavali samo hrvatski jezik. Oni koji su osim hrvatskog jezika poznavali njemački ili talijanski gotovo uvijek su bili dio ili svećenstva ili općinske administracije. Ipak, ovakva situacija nije sprječila autonomaškog načelnika Veraju da se zalaže za isključivu upotrebu talijanskog jezika u školstvu i općinskoj administraciji.¹⁸³ Njegov naum je upotpunosti zaživio u administrativnim poslovima, ali u školstvu je bio neprovediv. Naime, dječaci koji su pohađali metkovsku osnovnu školu nisu poznavali talijanski jezik tako da su učitelji kako bi prenijeli kakvo-takvo znanje na svoje učenike nastavu izvodili na hrvatskom. Nije zgoroga ni spomenuti da su se već na početku 60-ih godina učitelji narodnjačke orijentacije uspješno infiltrirali u škole u Opuzenu i Metkoviću.¹⁸⁴ Uz to učitelji u metkovskoj i opuzenskoj školi uživali su i zaštitu od neretvanskih franjevac koji su vrlo rano prihvatili narodnjačke ideje. Ovakva situacija nije odgovarala autonomaškoj većini na vrhu općine te je poznat slučaj u kojem općinski tajnik Jakov Dunkić nije htio isplatiti plaću metkovskom učitelju Markovinčiću jer je nastavu izvodio na hrvatskom jeziku. Sve se ovo događalo tijekom prvih mjeseci 1868. godine baš pred konačnu pobjedu narodnjaka u Metkoviću. Radi neisplate plaće učitelju Markovinčiću prosvjedala su braća Ivan i Klonimir Gabrić te će radi pristiska javnosti na kraju učitelju plaća biti isplaćena u cjelosti.¹⁸⁵

Zahvaljujući novom namjesniku Filipoviću koji je bio sklon narodnjačkoj struji dogodile su se i jasnije promjene u školstvu. U prvu ruku govorimo o sekularizaciji samog školstva gdje će sada učitelji u školama biti prvenstveno obrazovani za to zanimanje te će se školstvo izuzeti iz ruku svećenstva i redovništva. Hrvatski jezik uveden je kao nastavni predmet, a u neretvanskim školama od tad će se nastava izvoditi više-manje isključivo na narodnom jeziku.¹⁸⁶ Kada govorimo o ključnim godinama u ponarođenju neretvanskog školstva zasigurno moramo spomenuti razdoblje od 1870. do 1873. godine. Naime, do ovog perioda u Neretvi su opstojale samo dvije niže muške osnovne škole ona u Metkoviću i ona u Opuzenu. Nakon pobjede narodnjaka u

¹⁸³ arhiva.metkovic.hr/obrazovanje/obrazovanje.asp?prn=prin (Pristupljeno: 6.9.2022.)

¹⁸⁴ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str.329.

¹⁸⁵ Isto., 329.-330.

¹⁸⁶ Obad, Stijepo. „Razvoj školstva u Dalmaciji u Preporodno doba.“ *Razdio povijesnih znanosti 16*. Zadar, 2018., str.275-288.

Metkoviću otvaraju se vrata razvoju Donjeg Poneretavlja u svim sferama društva pa tako i u školstvu. U ovom periodu otvorit će se 3 nove škole, još jedna u Metkoviću te po jedna u Kominu i Slivnu- Ravnu.¹⁸⁷

U kući istaknutog metkovskog narodnjaka Nike Carevića 1873. godine otvorit će se prva ženska niža pučka škola u ovom kraju. Tako da će sada i neretvanske djevojke dobiti priliku za obrazovanjem. Nastava u školi izvodila se na hrvatskom jeziku, a prva učiteljica bila je Aretmija Perić. U prvoj školskoj godini 1873./74. školu su pohađale 42 učenice u dva razredna odjeljenja.¹⁸⁸

Kominski seljaci kao jedni od najvažnijih nositelja narodne svijesti u ovom kraju prionili su već krajem 60-ih godina u zahtjevanja za otvaranjem škole u njihovom naselju. Naime, predvođeni mjesnim župnikom Petrom Šumanom i načelnikom Martinom Medakom zalagali su se da kominska djeca, odnosno u prvu ruku kominski dječaci između 6 i 12 godina, dobiju adekvatnu naobrazbu. Naime, ova dvojica narodnjaka uvidjeli su problem da kominski seljaci ne žele svoju djecu slati u Opuzen ili u Metković u školu jer im je to oduzimalo previše vremena, djeca su predugo izostajala iz kuće te stoga nisu bila u mogućnosti izvršavati svoje obveze. Kako bi osigurali da dječaci ipak idu u školu u Kominu je otvorena niža pučka škola 1873.godine¹⁸⁹. Do 1879. godine škola je bila četverogodišnja te su učenici bili isključivo dječaci od te godine pa sve do konca Drugog svjetskog rata školski program odvijat će se u šestogodišnjem obrazovnom programu, a u školu su mogle ići i djevojčice.¹⁹⁰ Osnovna škola u Kominu mijenjala je kroz svoje postojanje lokacije u samom naselju, tako se prvotna nastava izvodila u kući pok. Ante Čupića, a onda do 1973. godine na još tri lokacije u mjestu.¹⁹¹

Škola na Slivnu svečano je otvorena 1873. godine u zaseoku Babići ili po neretvanski “u Babića Selu”. Nastava u njoj će se održavati isključivo na hrvatskom jeziku, prvotno samo za dječake, a potom na početku 20. stoljeća i za djevojčice. Prva škola djelovala je u kući Mate

¹⁸⁷ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković,2000., str., 332.

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ Postoje prijepori oko godine otvaranje škole. Naime, Kominjani dataciju otvaranje škole stavljaju u 1870.godinu, a pak profesor Jurić tvrdi da u Neretvi do školske godine 1872./1873. nije bilo drugih škola do onih u Opuzenu i Metkoviću. (Jurić,2000.) Uz to sagledavajući širu sliku treba primjetiti da je škola na Slivnu otvorena tek 1973. godine, a u zapisima se upravo ona spominje kao:“*treća škola otvorena u Neretvi.*“ (Jurić, 2000.). Stoga sam mišljenja da se neki oblik nastave možda i izvodio već tijekom 1870. u Čupića kući, ali da je škola kao ustanova osnovana tek 1873.

¹⁹⁰ <http://www.os-idmistic-komin.skole.hr/skola/povijest> (Pristupljeno:6.9.2022.)

¹⁹¹ Isto.

Nutrizija. Čini se da je škola na Slivnu trebala biti otvorena još davno prije, čak 1847. godine, no to se nije dogodilo jer nisu osigurana novčana sredstva. Kao i škola u Kominu prvobitno je bila četverogodišnja, a zatim šestogodišnja. Nastava u školi u Slivnu odvijala se također na više lokacija s prekidima, a na kraju je škola zatvorena 1969. godine.¹⁹²

Iako su snažni bili pozivi za širenje obrazovanja u neretvanskom kraju, neretvanski seljak ipak je do kraja 80-ih godina pretežno ostao neobrazovan. Neretvani, tvrdoglavi i zaštitnički nastrojeni prema tradicionalnom životu nisu shvaćali važnost obrazovanja. Veliki dio krivnje za ovakvu situaciju usmjeren je i prema općinskim vlastima u Opuzenu i Metkoviću koji nisu imali dovoljno sluha ni volje za otvaranje novih škola. Uz to kotarske vlasti nisu bile zadovoljne ni radom učitelja, a ni uvjetima u školama koji su i dalje bili na niskim granama. Sve u svemu do kraja 80-ih godina neretvanske općine su usmjerile svu svoju pozornost prvenstveno prema gospodarskom razvoju, a kulturno-obrazovni nije slijedio taj primjer. Najbolje o tome svjedoči i nedostatak kulturnih društava u samom kraju te će se tek početkom 20. stoljeća ova situacija početi mijenjati.¹⁹³

6. NERETVA I NARODNI PREPOROD: GOSPODARSKI RAZVOJ

6.1. Borba za rješavanje neretvanskih poslova

Iako će do gospodarskog procvata u metkovskoj luci doći tek krajem 80-ih i 90-ih godina projekti o njenom napredovanju zaživjeli su desetljećima ranije i upravo iz toga razloga u ovom radu se neću podrobnije baviti samim njenim razvojem nego će u fokusu biti osnovne crte gospodarskog razvoja i projekti za koje su se zalagali narodnjački predstavnici ovoga kraja.

Gospodarski razvoj kojeg je doživio Metković, a zajedno s njim i cijelo Donje Poneretvalje bit će za prosječnog neretvanskog seljaka najopipljiviji rezultat narodne borbe u ovom kraju. Treba istaknuti da će se narodnjačka snaga u političkom smislu već postepeno gasiti kada bude dolazilo do realizacije projekata oko “neretvanskih poslova” u 80-im godinama, ali bez borbe narodnjaka u općinama, Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću u ranijim desetljećima do realizacije ovih

¹⁹² Utavac, Darko. *Knjiga o Slivnu (povijest, zanimljivosti i mali rječnik slivanjskog govora)*. Opuzen, 2020., str. 48.

¹⁹³ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str., 332.-336.

projekata ne bi ni došlo.¹⁹⁴ O neretvanskim poslovima već je ponešto rečeno, ali valja naglasiti ponovno da je to skup problema koje je ovaj kraj opterećivao u gospodarskom smislu. U prvu ruku radi se o prijeko potrebnom isušivanju neretvanske močvare kako bi se stvorilo što više obradivih površina te smanjile mogućnosti za razvijanje bolesti poput kolere i malarije. U drugom redu govorimo o čišćenju i reguliranju neretvanskog korita od naslaga mulja ili po neretvanski “gliba” kako bi protok jedrenjaka do luke u Metkoviću išao bržim i sigurnijim putem. Treće mjesto zauzima gradnja moderne cestovne i željezničke infrastrukture kako bi metkovska luka, ali i čitav kraj bio bolje povezan sa svojom okolicom.¹⁹⁵

Narodnjački zahtjevi provotno su bili usmjereni prema Namjesništvu u Zadru, koje je više od 10 godina ignoriralo bilo kakav spomen na poboljšanje uvjete u Neretvi. Situacija će se početi mijenjati nakon dolaska na mjesto namjesnika Franje Filipovića koji je bio sklon narodnjačkoj struji u Dalmaciji.¹⁹⁶ Mihovil Pavlinović bit će posebno angažiran u Dalmatinskom saboru, a kasnije i u Carevinskom vijeću oko rješavanja problema u ovom kraju. Treba istaknuti da don Mihovil nije prestajao zahtjevati bolje uvjete za neretvanski kraj čak ni kad mu je poništen mandat nakon drugih saborskih izbora. Upravo će on preko njega do dalmatinskog namjesnika Filipovića doći vijesti o prijekopotrebnim poboljšanjem uvjeta u neretvanskoj krajini. Ponešto o ovim zahtjevima govori se i u Narodnim novinama: ”(Filipović) izradio je u Beču za Dalmaciju mnogo i to važnih koncesija, bilo je zaisto skrajnje vrijeme, da se je i državna uprava obazrela već jednom na pravedne želje ove zemlje...Najvažnija se koncesija odnosi na osušenje neretvanskih močvaran i na sagradjenje željeznice, koja bi Dalmaciju svezala s posestrioskimi zemljani!..Briegove Neretve, koji su u kamenitoj pustari Dalmacije jedini predieli, što su dobri za plodonosno obradjivanje, pretvoriše vrlo nepravilne poplave mnogobrojnih ustab te rieke u neplodnu nezdravu baru..Gradjenje željeznice nije samo radi tergovine za Dalmaciju životno pitanje, nego je važno radi strategičkih razlogah.”¹⁹⁷ Do ispunjenja ovih zahtjeva i do donošenja stvarne zakonske regulative trebat će pričekati 1875. godinu. Krajem veljače 1875. godine: ”u carevinskom vieću primljen je zakon ob uredjenju rieke i o presušenju Neretve...pozivamo prije svega Metković, Opuzeno, Slivno, Vido, Komin da što bolje uredi svoje pučke učione, da prvi naraštaj postane

¹⁹⁴ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str. 134-138.

¹⁹⁵ Isto.

¹⁹⁶ Foretić, Dinko. „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u Drugoj polovini XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata“. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str. 9-46.

¹⁹⁷ Narodne novine 1867., br. 190.

*hitar i razuman na obrt i na razumno poljotežanje..Bude li razbora bit će svakom dosta i državi koristi i pojedincem bogatstva i obćinama imovine vanredne*¹⁹⁸

6.1.1. Isušivanje neretvanske močvare, širenje plovnog kanala i njegovo održavanje

Gospodarski razvoj u Donjem Poneretavlju nije bio moguć bez isušivanja neretvanske močvare i širenja plovnog kanala. Naime, Neretva je najveća rijeka primorske krške oblasti te je od davnina poznata kao hraniteljica svoga kraja, ali često i kao ogromna opasnost. Problemi bolesti, posebno kolere i malarije, koje su harale ovim krajem skoro svake godine neće biti riješeni sve do prve polovice 20. stoljeća iako se konačno rješenje za ove problem počelo nazirati baš tijekom Narodnog preporoda u ovom kraju.¹⁹⁹

Vodostaj Neretve koji je najveći u kasnu jesen i u zimskim mjesecima Neretvanima je stvarao ogromne probleme. Prvenstveno govorimo o katastrofalnim poplavama koje su skoro svake jeseni pogađale ovaj kraj obustavljajući tako bilo kakav gospodarski razvoj te prisiljavajući Neretvane da se bore za golu egzistenciju. Najbolje o razmjeru tih poplava doznajemo iz tadašnjeg tiska: *”Žalostnim srcem javljamo, da još neki dan, izisavša iz svog korita vođa Neretva, na Metkovićih u Dalmaciji, strasnom poplavom onomu narodu silnu škodu učinila i na prosjački ga štap dovela.”*²⁰⁰ Ili na drugom mjestu: *”Voda je provalila u kuće, napunila je dućane, konobe, magazine i sve opustošila. Valja se preko kamenja, leti po ulicama tako, da ni sama poglavarstva neznadu, kako bi doskočila zlu...Put od Kule norinske u Metković na više miestah je pokvaren; nasip od Vida do Ljibuše, koi je tu nedavno sagradjen i do jedanaest stotinah fr. stao, govori se, da je takodjer razrušen”*²⁰¹ Nadalje, voda je sa sobom donosila bolest i smrt, u ljetnim mjesecima radi ugriza komaraca koji su prenosili malariju stanovništvo je umiralo od nje, a u jesenskim i zimskim mjesecima radi nedostatka pitke vode i generalno loših higijenskih navika Neretvana dolazilo je do pojave kolere: *”u Metkoviću dne 9. rujna 1 osoba oholila i umrla. Opuzen, 8. rujna*

¹⁹⁸ Narodne novine 1875., br. 19.

¹⁹⁹ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str.106.

²⁰⁰ Naša sloga 1871., br.3.

²⁰¹ Narodne novine 1851., br. 280.

*umrlo 8 osobah. U Kominu dosad umrlo 20 osoban od kolere. Tuj narod nema ni kruha ni vina ni octa. Dakle uz koleru ;oš tišti narod i glad!*²⁰²

Neretvani će godinama neuspješno zazivati bečku vladu da im pomogne oko rješavanje ovih problema ne samo radi gospodarskog rasta nego prvenstveno radi održavanja gole egzistencije. Pritiscima narodnjaka, a posebno Mihovila Pavlinovića, u periodu od 1861. do 1865. na više saborskih sjednica raspravljat će se o ovom pitanju. Čak će se nakon izbora 1865. godine u Zadru formirati i komisija koja je trebala stvoriti plan te zakonski okvir koji je trebao biti predložen samom kralju, ali do ostvarenja ovih zamisli nije došlo.²⁰³ Tek će zahvaljujući već spomenutom zahtjevu namjesnika Filipovića u njegovom izvještaju za ovaj kraj tijekom 1867. godine Neretvu posjetiti posebna vladina komisija koja je tijekom 1869. godine izvršavala snimanje terena na temelju kojeg su pripremljeni planovi za regulaciju Neretve i melioraciju neretvanskih blatija. Plan je sadržavao projekt o održavanju plovnosti kanala te njegovo širenje kod brda Kozjak, na samom ušću Neretve kao i u potezu od Kule Norinske do Jerkovca. Zakonska osnova službeno je donijeta 27. veljače 1875. godine na osobitu sreću Mihovila Pavlinovića koji je tad bio prisutan u Carevinskom vijeću.²⁰⁴ Ipak, Neretvani su morali za provedbu samog projekta čekati još dugih sedam godinama. Naime, bečka vlada krenula je s radovima na ovim projektima tek u onom trenutku kada je ona vidjela svoju osobnu korist u ovom kraju. Nakon kraha ustanika u Bosni i Hercegovini i pripojenjem 1879. godine metkovska je luka postala zanimljiva vladi u Beču stoga je projekt i zaživio. Predradnje su započele 1881. godine, a radovi u proljeće 1882., a same radove izvodila su dva izvođača: Guido Pongrac iz Zagreba i Josip Mauser iz Trsta.²⁰⁵ Neretvanski seljak uključio se u radove, ali je ubrzo shvatio da: *"sve radnje koje su dosad poduzete jesu za uređenje rieke, za svrhe trgovačke, a ne za presušenje blatja!"*²⁰⁶ Ovakva praksa postat će uobičajena u odnosu bečke vlade prema pitanjima u Donjem Poneretavlju. Naime, gospodarski i društveni razvoj ovisit će o interesu bečke vlade na ovom prostoru. Sve dok kralj i njegovi suradnici nisu smatrali Neretvu strateški i gospodarski zanimljivom u nju se kao takvu nije ni pretjerano ulagalo. Ulaganja u neretvanski kraj tako će krenuti u ranim 80-im godinama.²⁰⁷

²⁰² Srijemski Hrvat 1886., br. 75.

²⁰³ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988., str.316.-317.

²⁰⁴ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković,2000., str.110.

²⁰⁵ Isto.,str.111.

²⁰⁶ Narodni list 1888., br.46.

²⁰⁷ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988., str.147.

Bilo kako bilo, na kraju radova novi plovni kanal bio je dug 21 kilometar od luke u Metkoviću do ušća rijeke u more. Korito rijeke očistilo se od naslaga mulja, ali je neretvanski seljak ipak ostao nezadovoljan. Naime, iako je projekt donio novi gospodarski duh u kraj on je neretvanskog seljaka i dalje ostavio da se bori s poplavama i bolestima. Nova obala sagrađena od Kule Norinske do Jerkovca bila je loše izgrađena, sklona pucanju, ali pružala je kakvu takvu zaštitu stanovništvu za razliku od “stare obale” od Krvavca do Rogotina, ova mjesta ni u tom periodu nisu dobila nikakvu adekvatnu zaštitu.²⁰⁸

6.1.2. Gradnja cesta i željeznice

Za daljnje napredovanje neretvanskog kraja bilo je potrebno da se riješi i cestovno te željezničko povezivanje u prvu ruku luke u Metkoviću sa svojim zaleđem i šire. Kao i kod problema melioracije i sređivanja korita rijeke Neretve do pokretanja ovih poslova neće doći prvenstveno radi boljitka Neretvana nego tek onoga trenutka kada bečka vlada tu bude vidjela svoju korist.²⁰⁹

U Donjem Poneretavlju jedina modernija cesta na početku Druge austrijske vladavine bila je tzv. poštanska ili Napoleonova cesta izgrađena za vrijeme kratkotrajne francuske vladavine. Napoleonova cesta u prva tri desetljeća devetnaestoga stoljeća i dalje je ostala glavni komunikacijski put između neretvanskih naselja i Metkovića kao središta Doline. Još prije 1865. godine narodnjaci u Metkoviću predvođeni braćom Gabrić pristiskali su načelnika Veraju da se aktivnije uključi u zahtjeve za cestovnim povezivanjem ovoga kraja.²¹⁰ Prva važnija prometnica koja je povezivala Metković sa okolicom nije bila financirana od strane bečke vlade nego je bila dio duže ceste koja se protezala pod Osmanskim Carstvom, a spajala je gradove Sarajevo-Konjic-Mostar i Metković. Ova cesta dovršena je 1865. godine, a njeno dovršenje pozdravili su i neretvanski narodnjaci. Još 15 godina Neretvani će morati čekati kako bi se izgradila nova lokalna cesta Metković-Kula Norinska, a pred kraj samog stoljeća, 1895. godine u Metkoviću će biti izgrađen i poznati “Jelisavin most”. Ipak, ceste koje su postojale u čitavom Donjem Poneretavlju bile su loše održavane, uske, neosvjetljene i opasne i za lokalne putnike i za trgovce.²¹¹

²⁰⁸ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str. 112.

²⁰⁹ Isto., 52.-54.

²¹⁰ Isto., str. 65-67.

²¹¹ Isto., 78.-79.

Kao jedan od najvažnijih zahtjeva neretvanskih narodnjaka njihovih predstavnika u dalmatinskom saboru, prvenstveno don Mihovila Pavlinovića i Kažimira Ljubića bila je uspostava željezničke veze u ovom kraju. Naime, sva roba koja je dolazila u metkovsku luku iz unutrašnjosti, odnosno preko Bosne i Hercegovine, desetljećima je dolazila isključivo karavanskim putem na konjima i mazgama, dok se lokalna razmjena događala najčešće riječnim putem preko tradicionalnih neretvanskih plovila lađa i trupa.²¹² Planovi o otvaranju željeznice koja bi jednim svojim djelom dolazili i do luke u Metkoviću započeli su sa strane uprave u osmanskoj Bosni i Hercegovini još u 50-im godinama, ali bečka vlada tada nije imala sluha za sufinanciranje ovih planova naročito zato što se radilo o planovima s Osmanskim Carstvom. Kao i kod isušivanja rijeke i gradnje cesta bečka vlada će gradnju željeznica u prvi plan staviti tek u drugoj polovici 70-ih godina kada se uplela u politički i vojni sukob na teritoriju Bosne i Hercegovine i kad je krajem 1879. godine došlo do okupacije iste. Iste godine počela su i mjerenja na trasi buduće željezničke pruge od Metkovića do Mostara, odnosno kasnije do Sarajeva. Ova dionica bit će izgrađena tek 1885. godine u dužini od 41.5km te će biti prva željeznička veza ovog kraja s unutrašnjosti.²¹³

6.2. Luka u Metkoviću

Glavna gospodarska točka u Donjem Poneretvalju u 19. stoljeću sigurno je luka u Metkoviću. Metkovska luka prvi put se spominje 1716. godine, a jednom kada je nastala nije svoj razvoj nastavila na istom mjestu. Njen razvoj tako pratimo kroz tri faze: prva faza luke je ona najstarija i odvija se od 1716. godine do 1865. godine, zatim je baš u vrijeme koje se negdje podudara i sa najvećom slavom narodnjaka u ovom području luka egzistirala na području Postružja od godine 1865. do 1885. Zadnja faza razvoja metkovske luke je ona moderna, koja traje od 1885. pa sve do današnjih dana.²¹⁴ Za vrijeme Narodnog preporoda luka će osim gospodarske imati i društvenu ulogu. Bit će mjesto na kojem će se ljudi nalaziti da bi trgovali, ali isto tako kako bi

²¹² Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988., str.247.

²¹³ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković,2000., 83.-91.

²¹⁴ Isto., 135.

razmijenili nove spoznaje naročito u političkom pogledu. Luka u Metkoviću stoga je bila i društvena žila kucavica grada.²¹⁵

Luka u Metkoviću bila je prvenstveno tranzitna luka kojom je roba s područja Monarhije, ali i Italije, Francuske i drugih zemalja prolazila prema Bosni i Hercegovini i obratno. Metkowska luka egzistirala je bez obzira na poteškoće o kojima smo ranije već govorili. Uz njih, veliku važnost na razvoj metkovske luke imale su i konkurentske luke u Splitu, Dubrovniku, Zadru, ali i drugim mjestima u Dalmaciji. Čelnicima iz tih gradova nije se sviđala ideja da bečka vlada ulaže u luku u kraju koji je za većinu njih bio simbol bolesti i siromaštva. Tako će pobornici razvoja luke u Dubrovniku u tisku o Metkoviću i njegovoj luci govori ovako: *”Metković je jako malašan tobož grad, koji jedva zaslužuje ime grada.. Dok se ne zgradi stalan most, čim će brodovima biti moguće doći uprav do Metkovića, putnici se i trgovine moraju iskrcavati pomoću velikijeh lagja, koje moraju da učine 14 kilometara puta dok dogju na mjesto gdje se iskrcava, a sve to treba silu vremena. Kako se trgovine ne mogu iskrcavati u malo ura, valja izgubiti nekoliko dana, što se u pomorskomu jeziku zove „Stalie”, a uslijed toga se često »dogodi, - kako brod mora da više dana provede u luci Metkovičkoj-, da se vojska razboli od groznice, te ne može više da radi.”*²¹⁶ Ipak, bez obzira na lošu prometnu infrastrukturu i probleme s konkurentskim lukama, luka u Metkoviću je počela od 50-ih godina dobivati na značenju. Tako su od 1869. godine parabrodi redovno bili dio prometa na Neretvi iako su većinu stranog prometa dovodili sve do početka 20. stoljeća jedrenjaci, a lokalna trgovina se vodila u tradicionalnim drvenim neretvanskim plovilima lađama i trupama.²¹⁷ Razvoj luke išao je uzlaznom putanjom sve do početka ustanka u Bosni i Hercegovini te će sve do 1880. godine luka stagnirati sa razmjenom robe. Nakon tog razdoblja krenut će zlatno doba metkovske luke koje će trajati sve do Prvog svjetskog rata, a kasnije će najvažnije lučko središte ovoga prostora biti gradić Ploče.²¹⁸

²¹⁵ Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb, 1988., str. 234.

²¹⁶ Slovinac 1884., br.13.

²¹⁷ Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković, 2000., str.138.

²¹⁸ Isto., str.135.

6. ZAKLJUČAK

Narodnjačka misao koja je zahvatila Donje Poneretavlje kao i čitavu Dalmaciju tijekom druge polovice 19. stoljeća uvelike je utjecala na oblikovanje ovoga područja. Politička i kulturna borba koja je obilježila ovo doba u neretvanskom kraju ostavila je traga do danas. Iako su danas mnogi Neretvani, nažalost nesvjesni svoje povijesti i njene važnosti, ipak svakodnevno nju i žive. Tako tragove neretvanskih narodnjaka vidimo i danas, a institucije koje su osnovali i dalje su žive i kulturno-obrazovno vrelo su ovog kraja. Neretvani su se tako odužili i njihovom don Miji, nazivajući ulice svojih gradova njegovim imenom, ali posebno imenujući i osnovnu školu u Metkoviću njemu u čast. Upravo će neretvanski narodnjaci, poput braće Gabrić i mnogih drugih, biti oni koji su svojim nasljednicima, pa tako i meni, ostavili prve tragove neke nove svijetlije budućnosti za ovaj kraj. Stanovništvo Donjeg Poneretavlja ušlo je u Preporod kao siromašno, neobrazovano i politički više-manje neizinteresirano. Iz njega će izaći nešto drugačije. Činjenica jest da je neretvanski seljak i nakon Preporoda bio siromašan i u većem djelu neobrazovan, ali opet i na tome polju vidimo pomaka. Otvaranjem škola i naobrazbom djece stvarala se nova generacija Neretvana koji su za razliku od njihovih očeva i djedova ovu zemlju počeli obrađivati na koliko-toliko moderan način, ali oslanjajući se i dalje na tradiciju. Upravo će te nove generacije biti stup gospodarskog razvoja ovoga kraja u 20. stoljeću i nitko za to nije zaslužan koliko neretvanski narodnjaci. Neretvanski seljak iz Preporoda također će izaći i s iskustvom političke borbe, naučivši da se njegov glas čuje i da vrijedi iako se to tako nije činilo u mnogim trenucima. Politička borba neretvanskog seljaka, ali naposljetku i neretvanske inteligencije dala je ovom kraju snagu da se razvija u hrvatskom duhu. Oživljavanje hrvatskog duha, kulture i jezika u ovom period bilo je značajno za kulturni razvoj ovoga kraja. Neretvani će ljubomorno čuvati svoj nacionalni identitet pa i u kasnijim vremenima kada to baš i nije bilo poželjno. On će znati kojim jezikom govore, misle i dišu. Njihova središta u Opuzenu i Metkoviću postupno će se razvijati u male gradove, koji će biti politički i kulturni centri ovoga kraja. U njima procvata hrvatska misao neće nestati, razvijat će se i ostati živa sve do danas. A narodnjački glas živi i danas u Dolini koja je po mnogočemu drugačija, a u svojoj srži ista kao i u onim vremenima. Neretvanski ljudi i dalje su ponosni i tvrdoglavo čuvaju svoje nasljeđe. Neretvanski seljak danas je prosperitetan i živi život kakvog su naši preci mogli samo sanjati. U svim promjenama koje su došle stoljeće i pol nakon narodnjačke borbe jedno je isto: Neretva i Neretvani. Dovijeka.

7. POPIS LITERATURE

Knjige:

Dujmović Đuta, Ivan. *Opuzen i Komin: crtice iz povijesti*. Rijeka: Liber d.o.o., 2006.

Fortis, Alberto; u: ur. Bratulić, Josip. *Put po Dalmaciji*. Ljubljana: Globus, 1984.

Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković: Matica Hrvatska, 2000.

Kečkemet, Duško. *Vid Morpurgo i Narodni preporod u Splitu*. Split: Muzej grada Splita, 1963.

Macan, Trpimir. *Iz povijesti Donjeg Poneretavlja*. Metković: Matica Hrvatska, 1972.

Medak, Olivera. *Život i odgoj mladih u tradicijskoj kulturi Hrvata Komin (Dalmacija)*. Metković: Matica Hrvatska, 2009.

Perić, Ivo. *Dalmatinski sabor (1861.-1912.)*. Zadar: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1978.

Smoljan, Ivo. *Neretva*. Zagreb: Galerija Stećek Klek, SIZ za kulturu Metković, Ivo Smoljan. 1988.

Šešelj, Stjepan. *Stodvadeset godina Hrvatske narodne čitaonice neretvanske u Metkoviću 1873.-1993*. Metković: Galerija Stećak, 1993.

Trogrlić, Marko, Šetić, Nevio. *Hrvatska povijest u 19. stoljeću: Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international, 2015.

Utavac, Darko. *Knjiga o Slivnu (povijest, zanimljivosti i mali rječnik slivanjskog govora)*. Opuzen: Matica Hrvatska, 2020.

Vidović, Mile. *Svećenstvo i redovništvo iz Doline Neretve*. Metković: Matica Hrvatska, 2005.

Radovi iz časopisa i zbornika:

Foretić, Dinko. „O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovini XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata“. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969.

Foretić, Dinko. „Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1856.-1900.).“ *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb,1869.

Foretić, Dinko. “Izbori za Sabor Dalmacije 1870.” *Dalmacija 1870*. Zadar,1972.

Jurić, Ivan.“Don Mihovil Pavlinović: prilike u Donjem Poneretavlju u drugoj polovici XIX. Stoljeća.” *Don Mihovil Pavlinović i Neretva*. Opuzen,2007.

Jurišić, Hrvatini- Gabrijel. “Don Mihovil Pavlinović, Franjevci i Neretva.” *Don Mihovil Pavlinović i Neretva*. Opuzen, 2007.

Musa, Šimun. “Mihovil Pavlinović i njegovi književni i govornički ostvaraji.” *Don Mihovil Pavlinović i Neretva*. Opuzen, 2007.

Novak, Grga. “Narodni preporod u Dalmaciji.” *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, 1969. str 77-87.

Stančić, Nikša. "Hrvatski narodni preporod - ciljevi i ostvarenja." *Cris*, vol. 10, br. 1, 2008. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/80164>.

Obad, Stijepo. "Seljačko pitanje u Dalmaciji revolucionarne 1848./1849." *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22, br. 1, 1980. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/238288>.

Obad, Stijepo. „Razvoj školstva u Dalmaciji u Preporodno doba.“ *Razdio povijesnih znanosti* 16. Zadar,2018., str.275-288.

Dostupno na: <https://morepress.unizd.hr/journals/index.php/pov/article/view/2203/2851>.

Šunjić, Maja. "Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća." *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, vol. , br. 50, 2012. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/127090>.

Zelić-Bučan, Benedikta. „Ekonomska osnova političkog programa narodne stranke u Dalmaciji.“ *Dalmacija 1870*. Zagreb,1969.

Novine:

Carsko-kraljevske službene narodne novine. Zagreb: 17.10.1853., br.237.

Narodne novine. Zagreb: 5.12.1851., br. 280.

Narodne novine. Zagreb: 21.8.1867., br. 190.

Narodne novine. Zagreb: 15.1.1869., br. 11.

Narodne novine. Zagreb: 23.1.1875., br.19.

Narodni list. Zadar: 1.3.1862, br.1.

Narodni list. Zadar: 4.1. 1865., br.1.

Narodni list. Zadar: 12.2.1867., br.15.

Narodni list. Zadar: 5.11.1867., br. 92.

Narodni list. Zadar: 28.1.1869., br. 8.

Narodni list. Zadar: 29.5.1869., br. 43.

Narodni list. Zadar: 10.1.1871., br.3.

Narodni list. Zadar: 13.3.1871., br.21.

Narodni list. Zadar: 15.1.1873., br.5.

Narodni list. Zadar: 19.3.1873., br. 23.

Narodni list. Zadar: 4.10.1873., br. 80.

Narodni list. Zadar: 7.10.1873., br. 81.

Narodni list. Zadar: 10.10.1873.,br. 83.

Narodni list. Zadar: 6.2.1875., br.11.

Narodni list. Zadar: 20.3.1875., br.23.

Narodni list. Zadar: 1.5.1875., br. 35.

Narodni list. Zadar: 3.6.1875., br.36.

Narodni list 1888., br.46.

Naša sloga. Trst: 1.2.1871., br.3.

Sriemski Hrvat. Vukovar: 18.9.1886., br. 75.

Zora dalmatinska. Zadar: 1.1.1844., broj 1.

Zora dalmatinska. Zadar: 30.12.1844., br. 53.

Internetski izvori:

<http://www.os-idmistic-komin.skole.hr/skola/povijest> (Pristupljeno:6.9.2022.)

arhiva.metkovic.hr/obrazovanje/obrazovanje.asp?prn=prin (Pristupljeno: 6.9.2022.)

Popis slika:

Slika 1.- prikaz Neretvana i Neretvanke oko 1880.

Dostupno na: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=609597>

Slika 2.- prikaz zastave Narodne čitaonice u Metkoviću.

Dostupno u: Jurić, Ivan. *Gospodarski razvoj luke i trgovišta Metković*. Metković: Matica Hrvatska, 2000.

SAŽETAK

Narodni preporod koji se razvijao u Dalmaciji tijekom druge polovice 19.stoljeća svoj će utjecaj iskazati i u Donjem Poneretavlju. Donje Poneretavlje sa svojim središtima u Metkoviću i Opuzenu tijekom ovoga perioda pridružiti će se nastojanjima dalmatinskih narodnjaka za što većim širenjem hrvatskog jezika, pisma i kulture. Ovaj period u Donjem Poneretavlju biti će obilježen prvim modernizacijskim procesima na poljima obrazovanja, kulture i gospodarstva. Narodna borba koja je uslijedila u ovom kraju, a posebno između 1865. i 1875. godine uvesti će ovaj kraj u novu epohu njegova postojanja.

Ključne riječi : Narodni preporod, Dalmacija, Donje Poneretavlje, Metković, Opuzen

SUMMARY

The national revival which was developing in Dalmatia during the second half of the 19th century will show its influence also in Donje Poneretavlje. Donje Poneretavlje with its centers in Metković and Opuzen during this period will join the efforts of the Dalmatian people for the greatest possible spread of the Croatian language, script and culture. This period in Donje Poneretavlje will be denoted by the first modernization processes in the fields of education, culture and economy. The national battle that followed in this area, especially during 1865. and 1875., will introduce this region into a new era of its existence.

Key words: National revival, Dalmatia, Donje Poneretavlje, Opuzen, Metković

OBRAZAC I.P.

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	Marisa Jelavić
NASLOV RADA	METKOVIĆ I DUNJE PONEKSTAVIJS U NARODNOM PREPORODU
VRSTA RADA	Diplomski rad
ZNANSTVENO PODRUČJE	Humanističke znanosti
ZNANSTVENO POLJE	Povijest
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	prof. dr. sc. Marko Tragrčić
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	/
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. prof. dr. sc. Marko Tragrčić 2. prof. dr. sc. Josip Vrankešić 3. dr. sc. Nikša Verzešić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane urednog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

a.) u otvorenom pristupu

b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu

c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 12. 9. 2022.

mjesto, datum

potpis studenta/ice

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Marija Jelavić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice Povijest i Filozofije, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 12. 9. 2022.

Potpis

